

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет філології, історії та політико юридичних наук
Кафедра історії України
Середня освіта (Історія)
014.03 Середня освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941-1944 РР.

Студента Чапляя Сергія Олександровича

Науковий керівник:

Страшко Євгенія Матвіївна

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: _____

Рецензент: _____

Допущено до захисту:

Ніжин - 2023

Анотація

Магістерська робота присвячена аналізу впливу освітніх методів та підходів, використовуваних учителями під час вивчення історії періоду німецької окупації в Україні під час Другої світової війни, на розвиток критичного мислення учнів.

У роботі досліджуються педагогічні методи й підходи до викладання навчального матеріалу, спрямовані на формування критичного мислення учнів. Особлива увага приділяється аналізу та порівнянню шкільних підручників з історії України для 10 класу, а саме параграфів, присвячених повсякденному життю населення в умовах німецької окупації 1941-1944 рр., з метою визначення того, які методологічні прийоми застосовують автори шкільних підручників, що сприяють формуванню критичного підходу до вивчення історії.

Дослідження базується на ретельному аналізі навчальних програм, методичних матеріалів, а також спостереженнях й опитуваннях учителів та учнів. Адже аналізуючи навчальні програми, методичні матеріали та практичний досвід вчителів, робота спрямована на виявлення ефективних методів, що сприяють розвитку критичного мислення.

Результати роботи можуть стати цінним внеском у педагогічній сфері та слугувати джерелом вдосконалення навчальних програм з історії, спрямованих на розвиток критичного мислення учнів в умовах вивчення складних історичних періодів.

Ключові слова: критичне мислення, історія повсякденності, Друга світова війна 1939-1945 рр., німецький окупаційний режим 1941-1944 рр., методологія дослідження, компетенції, педагогічний досвід, свідчення очевидців.

Abstract

The master's thesis is dedicated to the analysis of the impact of educational methods and approaches employed by teachers during the study of the history of the German occupation period in Ukraine during the Second World War on the development of students' critical thinking.

The research explores pedagogical methods and approaches to teaching educational material aimed at fostering students' critical thinking. Special attention is given to the analysis and comparison of school textbooks on the history of Ukraine for the 10th grade, specifically paragraphs devoted to the everyday life of the population under German occupation from 1941 to 1944. The objective is to identify the methodological techniques applied by textbook authors that contribute to the formation of a critical approach to the study of history.

The study is based on a thorough analysis of educational programs, methodological materials, as well as observations and surveys of teachers and students. By examining curricula, methodological materials, and teachers' practical experiences, the thesis aims to identify effective methods that contribute to the development of critical thinking.

The results of the study can serve as a valuable contribution to the field of education and be a source for improving history curricula aimed at developing students' critical thinking in the study of complex historical periods.

Keywords: critical thinking, history of everyday life, Second World War 1939-1945, German occupation regime 1941-1944, research methodology, competencies, pedagogical experience, eyewitness testimonies.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОВСЯКДЕННОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У СУЧАСНОМУ ІСТОРІОПИСАННІ.....	7
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В УЧНІВ 10 КЛАСУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	15
2.1. Аналіз поняття критичного мислення у контексті шкільних програм і концепції проєкту Нової української школи	16
2.2. Методичне забезпечення та шляхи вдосконалення аналітичних вмінь і навичок учнів 10 класу	36
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОМПЛЕКСУ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ УЧНІВ 10 КЛАСУ НА ТЕМУ: «ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ 1941-1944 РР.».....	45
РОЗДІЛ 4. МОДЕЛЮВАННЯ УРОКУ НА ТЕМУ: «ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК В УМОВАХ НІМЕЦЬКОГО «НОВОГО ПОРЯДКУ»»	52
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63
ДОДАТКИ.....	70

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

НУШ – Нова українська школа

ДСВ – Друга світова війна

ЄС – Європейський Союз

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

НП – Навчальні програми

США – Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі розвиток критичного мислення є однією з ключових задач освіти. Критичне мислення допомагає учням аналізувати інформацію, робити обґрунтовані висновки, виявляти підстави для сумнівів та критики, що є надзвичайно важливим умінням в сучасному інформаційному суспільстві. Ефективною стратегією розвитку цих навичок є вивчення історії, зокрема, повсякденного життя населення в умовах німецької окупації 1941-1944 років. Це дозволяє учням вивчати історичні події, аналізувати факти та розвивати критичне мислення.

Однією з основних переваг вивчення повсякденного життя населення в умовах німецького окупаційного режиму є підвищення історичної свідомості. Учні отримують змогу дізнатися, як проживали люди в цей період, як вони вплинули на події, і які проблеми та виклики вони ставили перед собою. Ця інформація допомагає учням глибше зрозуміти контекст історичних подій та сформуванню об'єктивного бачення минулого. Крім того, процес дослідження повсякденного життя населення сприяє розвитку аналітичних навичок учнів. Вони навчаються аналізувати різні джерела інформації, такі як свідчення очевидців, документи, фотографії тощо. Цей процес допомагає їм розрізняти факти від домислів та розуміти, як можуть вплинути особисті переконання й погляди на історичне події.

Повсякденне життя українців активно досліджується у вітчизняному та зарубіжному науковому просторі. Проблеми вивчення повсякденного життя громадян у новітній час присвячені праці дослідників, таких як О.В. Боряк [2], В.М. Даниленка [11, 26, 56], М.В. Коваль [15], О.А. Коляструк [17, 18, 19], О.А. Удада [52, 53, 54, 55], Н.М. Хоменко [57] і В. Шайкан [58], а також дисертації Т.В. Заболотної [14] та Т.Ю. Нагайка [24]. Особливо детально було досліджено становище жіночого населення в окупованому Києві в роботі М.Ю. Шевченка [59]. Основні теоретичні принципи впровадження компетентнісного підходу в освітню сферу розглядаються у працях О. Бондаревської, О. Овчарук, О.

Пометун, О. Савченко, Л. Сохань, О. Сухомлинської та А. Хуторського. Деякі аспекти, що стосуються формування предметно-історичних компетенцій учнів досліджують К. Баханов, Т. Ладиченко та О. Турянська. Однак у даному магістерському дослідженні ми проведемо порівняльний аналіз та систематизацію знань з цієї теми та її вплив на розвиток критичного мислення учнів старших класів.

Мета магістерської роботи полягає в тому, щоб на основі виявлених джерел, здобутків вітчизняної та зарубіжної історіографії провести комплексне дослідження впливу вивчення повсякденного життя українського населення в умовах німецької окупації 1941-1944 років на розвиток критичного мислення учнів, зокрема, шляхом аналізу впливу історичного виховання на формування аналітичних умінь і навичок.

Відповідно до мети дослідження автор визначив наступні **завдання**:

1. Проаналізувати новітню історіографію повсякденної історії
2. Дослідити елементи навчальних програм з історії України на тему: «Повсякденне життя населення в добу німецької окупації 1941-1944 рр.»
3. Охарактеризувати теоретичні аспекти розвитку критичного мислення учнів
4. Здійснити порівняльний аналіз інформації, представленої в підручниках з історії України щодо повсякденності українців в період німецького «нового порядку»
5. Розробити та проаналізувати авторську модель уроку
6. Підсумувати результати дослідження та сформулювати висновки стосовно впливу вивчення історії повсякденного життя на розвиток критичного мислення учнів.

Об'єктом дослідження є розвиток критичного мислення учнів на уроках історії.

Предмет дослідження – процес формування аналітичних умінь і навичок учнів на уроках вивчення повсякденного життя населення в умовах німецької окупації 1941-1944 років. Тобто дослідження спрямоване на розуміння того, як навчання історії повсякденного життя під час німецької окупації впливає на

розвиток критичного мислення учнів, їхню здатність аналізувати історичні факти, робити висновки та розуміти історичний контекст.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження утворює сукупність загальнонаукових, історичних та спеціальних методів, застосованих з метою забезпечення об'єктивності, цілісності, обґрунтованості та достовірності наукових результатів. Зокрема, у роботі використано такі методи: системний – для порівняльного аналізу шкільних підручників, аналітичний – для з'ясування особливостей розвитку критичного мислення учнів на уроках вивчення повсякденного життя в умовах окупації 1941-1944 роках, діалектичний – з метою дослідження традиційних та модернізаційних процесів і явищ у розвитку та взаємозв'язку аналітичних умінь і навичок, проблемний – для виявлення чинників, які уповільнюють розвиток критичного мислення, систематизації – з метою структуризації сукупності аспектів, які визначають функціонування об'єкта та предмета дослідження.

Також варто додати, що вітчизняні дослідники лише оволодівають методологією досліджень у даній сфері. За відсутності чіткої теоретико-методологічної платформи вчені повинні самостійно вирішувати питання вибору шляхів наукового пошуку. На сучасному етапі в Україні тільки розпочинається робота з масштабного вивчення повсякденної історії. Цей процес не можливий без застосування принципу антропоцентризму, коли людина як представник окремої спільноти чи соціуму постає у фокусі історичного дослідження на тлі соціально-політичних та економічних процесів і явищ.

Наукова новизна полягає в тому, що в даній магістерській роботі було проаналізовано вплив вивчення історії повсякденного життя під час німецької окупації 1941-1944 років на розвиток критичного мислення учнів, здійснено порівняльний аналіз шкільних підручників, які містять інформацію про повсякденне життя населення в умовах німецького окупаційного режиму, а також визначено пріоритетні напрями та шляхи вдосконалення методів формування аналітичних вмінь і навичок учнів на уроках історії.

Практична значущість полягає в можливості використання

напрацьованих матеріалів в освітньому процесі середніх та вищих навчальних закладів. Також дана магістерська робота може слугувати теоретико-методологічною основою для наукового дослідження перспективних напрямків та процесів, що стосуються розвитку критичного мислення учнів на уроках історії.

Теоретичну базу дослідження складають публікації вітчизняних та закордонних вчених, матеріали сучасних публіцистичних видань, підручники, монографії, навчальні та навчально-методичні посібники.

Апробація магістерської роботи:

1. Чаплай С.О. Вивчення повсякденного життя українців в умовах німецької окупації 1941-1944 рр.: теоретичні засади новітніх підручників / Вузівська наукова конференція «Молодь у науці» 15-24 травня, Ніжин, 2023.
2. Чаплай С.О. Ніжинська вища школа в умовах воєнного лихоліття очима студентів // International expert conference RUSSO-UKRAINIAN WAR 2022-2023 (origins, causes, course and effects) 14-15 грудня 2023 р., Józef Gołuchowski University of Applied Science at Ostrowiec Świętokrzyski (Польща).
3. Чаплай С.О. Вивчення повсякденного життя українців в умовах німецької окупації 1941-1944 рр. // Історичний альманах. – Вип.16. – Ніжин, 2023, С. 65-72.
4. Чаплай С.О. (у співавторстві) Ніжинська вища школа в умовах воєнного лихоліття очима студентів // Міжнародна VII конференція «Європейська інтеграція: історичний та політичний досвід: польська та українська молодь перед війною», 2023.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, двох підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Список використаних джерел складається з 60 одиниць та займає 7 сторінок. Робота містить 8 додатків.

РОЗДІЛ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОВСЯКДЕННОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ У СУЧАСНОМУ ІСТОРІОПИСАННІ

Історія – це не лише сторінки книг чи дати в хронологічному порядку, але й живий витвір минулого, що визначає сучасність і впливає на майбутнє. Серед різноманітних періодів і явищ історії, однією зі складових є повсякденна історія та періоди окупацій, які відзначаються своєрідністю та особливим впливом на кожен аспект суспільства.

Повсякденна історія вивчає той аспект минулого, який стосується буденного життя людей. Це не лише битви великих полководців чи підписання важливих договорів, але й той неосяжний обсяг дрібниць, які формують культурний, соціальний та економічний контекст епохи. Зокрема, розгляд повсякденності дозволяє зрозуміти, які звичаї, традиції та способи життя були характерними для того чи іншого періоду.

Однак історія може мати темні сторінки, і однією з таких є окупаційні періоди. Окупація відзначається не лише політичними змінами, але й радикальною перебудовою повсякденного життя. Це період, коли люди стикаються з тиском влади, обмеженням свободи, а порушення прав людини стає частиною їхнього повсякдення.

Одним із ключових аспектів дослідження повсякденної історії під час окупацій є вивчення адаптації суспільства до нових умов. Дослідження повсякденності в окупаційних умовах указує на те, як сильно історичні події впливають на психіку та соціальне становище населення.

Завдяки ретроспективному аналізу подій, пов'язаних із повсякденною історією та окупаційними періодами, ми можемо виявити не лише тіньові сторони минулого, але й вивчати механізми відновлення суспільства після травматичних періодів. Такий підхід сприяє не лише глибшому розумінню минулого, а й формуванню уроків для сучасності та запобіганню повторенню схожих подій у майбутньому.

Історія повсякденності як напрямок наукових досліджень з'явилася в західноєвропейському історіописанні 1960-х років. Передумовою до її утворення стала діяльність представників французької історіографічної школи «Анналів» М. Блока, Ф. Броделя, Ж. Ле Гоффа та Л. Февра. Сам термін «повсякденність» у науковий обіг був уведений Ф. Броделем у праці «Матеріальна цивілізація і капіталізм» [3]. Філософську платформу для його появи в історичній науці утворили праці Е. Гуссерля, А. Шютца, П. Бергера, Т. Лукмана, Г. Ріккерта, Н. Еліаса, Г. Гарфінкеля та А. Сікуреля. Ці представники історіософської думки відстоювали людинознавчу концепцію історії, у якій основне місце відводилося пересічній людині. Крім школи «Анналів», історія повсякденності набула важливого значення в німецькому, італійському та американському історіописанні.

Інституалізація цього напрямку завершилася на початку 90-х рр. ХХ ст. в Німеччині. У 1993 році там було започатковане спеціалізоване періодичне видання під назвою «Історична антропологія. Суспільство. Культура. Повсякденність» у видавництві «Бойлау» за редакцією Ріхарда дан Дюльмана, Альфа Людтке, Ханса Медика та Міхаеля Міттерауера. Це видання маніфестувало відкриття історії «крізь призму життєвих обставин людей» [18]. Автори даного журналу поставили за мету вивчення історії крізь призму життя простих людей. Такий підхід отримав назву «історія ментальностей», або ж «етнологічна соціальна історія» [17]. А. Людтке наполягав на розумінні історії «як багатшарового процесу, який відтворюється і, насамперед, трансформується тими, хто є водночас і об'єктами історії та її суб'єктами» [18].

Ідеї німецьких науковців Е. Гуссерля й А. Шюца заклали теоретичні основи історії повсякденності. Едмунд Гуссерль закликав зосередитися на вивченні «життєвого світу» та «царини людської буденності» [19]. Альфред Шюц як основний об'єкт дослідження обрав «світ людської безпосередності», тобто прагнення, сумніви, фантазії, мрії, емоційні реакції на події, а також повсякденне мислення: «З самого початку повсякденність постає переданими як смисловий універсаму, сукупність значень, які ми маємо інтерпретувати для

того, щоб отримати опору в цьому світі, укласти угоду з ним» [52, с. 290].

Аналізуючи поняття «повсякденності» через призму історичної науки, О. Коляструк погоджується з визначенням А. Лефевра, який зазначав: «Це теж історія, але не магістральна, не глобальна. Вона конкретна у проявах, глибинним чином пов'язана з усіма видами людської діяльності. Проблематика повсякденності включає в себе широке коло предметів, стосунків і явищ» [18]. Британський вчений Д. Тош, ретельно досліджуючи основні тенденції історичної думки в останній третині ХХ ст., характеризує повсякденність як ключовий аспект соціальної історії, що включає розгляд життєдіяльності людей.

За останні роки активізувалося вивчення радянської повсякденності. На початку ХХІ ст. в Україні дослідження повсякденного життя громадян у різні історичні періоди перебуває на початковому етапі. Однак у доробку вітчизняних дослідників уже з'явилися публікації, в яких на теоретичному рівні розглянуті питання предмета, об'єкта та методології історії повсякденності. До цієї категорії необхідно відмітити праці О. Удада [52, 53, 54, 55], О. Коляструк [17, 18, 19] та В. Головка [9, 10]. Наявність перелічених робіт засвідчує, що за останні декілька років вітчизняними науковцями було не лише оголошено про потребу дослідження повсякденного життя населення у різні історичні періоди, а й здійснено перші важливі кроки з практичної реалізації даного завдання.

Отже, історія повсякденності являє собою один із сучасних напрямів розвитку історичної науки. Даний напрям сформувався в другій половині ХХ століття в процесі становлення так званої нової історії. У рамках цього напрямку ведуться дослідження умов життя, праці та відпочинку, а також факторів, що впливають на формування свідомості та норм поведінки, соціально-політичні уподобання переважної більшості населення тієї чи іншої країни в той чи інший історичний період. Історія повсякденності є історією тих, без кого не могло б бути історії, але хто для істориків залишився в історії переважно «безіменним» і «мовчазним» [54]. Майбутня розробка напрямку «історія повсякденності» залежить від синтезу напрацьованого досвіду та новаторських підходів, що активно залучаються в історичну науку.

На сучасному етапі у сфері вивчення повсякденної історії виокремилися два основних підходи. Прихильники першого підходу, що проводять дослідження в даному напрямку, зосереджуються на елементах повторюваності. Вони стверджують, що саме через цю повторюваність відбувається «підпорядкування людей авторитетові» [9], що призводить до стабілізації соціальних структур. Прихильники другого підходу, навпаки, у своїх дослідженнях з історії повсякденності намагаються виявити в ній змінні та внутрішньо суперечливі ознаки. Їхня мета полягає в тому, щоб реконструювати повсякденне життя та визначити, як учасники історичного процесу ставали чи могли стати об'єктами історії, а яким чином вони виступали її суб'єктами.

У західній історичній науці вивчення історії повсякденності проходить в галузі історичної антропології, зокрема в таких напрямках, як історія ментальностей, мікроісторія, локальна історія, нова культурна історія, гендерна історія, міська історія, історія сім'ї тощо. Представники цих напрямів займаються дослідженням повсякденного життя, соціальної поведінки, побуту та менталітету простих людей.

Важливість критичного осмислення методологічних питань у галузі історії повсякденності є доволі очевидною. Можна виділити два основні блоки, а саме внутрішній та міждисциплінарний. Як науковий напрям, історію повсякденності розглядають як явище постмодернізму в європейській та американській історіографії. Основним принципом історичного аналізу та синтезу в даному напрямку є методологічний плюралізм.

О. Коляструк стверджує, що завданням істориків, як і інших суспільствознавців, є на підставі ґрунтовного аналізу виділити із сукупності філософсько-історичних теорій і підходів усе те, що дозволяє поглибити вивчення і світового, і вітчизняного історичного процесу. Потрібен синтез ідей і методів, а не механічне відкидання одних з них та заміна їх іншими [19]. Процес подолання ідейно-теоретичної конфронтації між різними школами історичної думки продовжується та ґрунтується на врахуванні важливих тенденцій сучасної історичної науки та соціокультурних реалій, в яких цей процес розгортається.

Стимулюючи до обговорення різноманітних актуальних проблем історичного пізнання через призму методологічного плюралізму, різні теоретико-методологічні підходи та дослідницькі методики відіграють провідну роль у важкому та складному процесі самовизначення історичної науки в умовах історіографічної революції останніх десятиліть.

Під час теперішньої важкої війни, за умов протистояння агресивній антиукраїнській пропаганді, особливе значення має збереження та розвиток української історичної освіти та подальше формування в української учнівської молоді патріотизму, усвідомлення загальнолюдських цінностей та несприйняття імперської й шовіністичної ідеології. При цьому українська історична освіта має послідовно продовжувати формування в учнівства української історичної пам'яті, патріотизму, розуміння єдності України та українського народу з Європою й європейськими демократичними цінностями [14].

У даному контексті, під час вивчення історії стають актуальними теми, що присвячені українському націєтворенню та утвердженню національних демократичних цінностей, історії боротьби за українську державність, аналізу тенденцій розвитку української культури, а також усвідомленню важливості історичної пам'яті для формування та розвитку демократичного суспільства. Під час розкриття особливостей української історії, важливо дотримуватися принципу проблемно-хронологічної синхронізації зі всесвітньою та європейською історією, оскільки вони є невід'ємною частиною історії України.

Парадигма, орієнтована на розвиток компетентностей, спрямована на перебудову акцентів у взаємодії між процесом викладання та процесом навчання. Зокрема для учнів процес засвоєння та запам'ятовування нового навчального матеріалу мав би поступитися місцем діяльнісному пізнанню, а також мав би завершуватися не стільки обсягом здобутих знань, скільки сформованими вміннями, навичками та досвідом. Тому стратегія викладання може зазнати змін, а саме вона не повинна обмежуватися лише процесом навчанням, але й охоплювати комунікацію, координацію, взаємодію та супровід під час пізнавальної діяльності учнів. До того ж значущим є використання не

лише методів передачі знань, але, переважно, і методів удосконалення та формування умінь і навичок.

Період німецької окупації українських земель в 1941-1944 роках був частиною Другої світової війни та мав значний вплив на історію України. Окупаційний режим на території УРСР був встановлений у червні 1941 року, коли Німеччина та її союзники вторглися на територію СРСР під кодовою назвою «Операція Барбаросса». Це призвело до окупації багатьох українських міст і регіонів.

Упродовж року від початку німецько-радянської війни в 1941 році всю територію України окупували німецькі війська. Щоб управляти цими землями, їх було поділено на чотири зони. Дистрикт «Галичина», а це Львівська, Станіславська й Тернопільська області, належав до генерал-губернаторства з центром у Кракові. Ці території були частиною Третьою Рейху. Під управління Румунії було передано губернаторство «Трансністрія», а саме Одеську, Ізмаїльську та Чернівецьку області, південну Вінниччину та західну Миколаївщину. Частина Сумщини та Чернігівщини, Харківщина й Донбас становили прифронтову зону та перебували під безпосереднім управлінням німецької військової адміністрації. Більшість українських територій увійшли до рейхскомісаріату «Україна», центром якого стало місто Рівне. Очолював даний рейхскомісаріат Еріх Кох.

На всіх захоплених територіях нацисти встановлювали «новий порядок», тобто окупаційний режим, що передбачав масове знищення людей, економічне пограбування та експлуатацію людських і матеріальних ресурсів. Для управління захопленими землями гітлерівці створили спеціальне Управління окупованих територій на чолі з Альфредом Розенбергом. Також встановлення «нового порядку» під час німецької окупації України в 1941-1944 роках супроводжувалося численними репресіями, насильством та соціокультурними змінами. Одним із основних аспектів «нового порядку» був антисемітизм, який призвів до Голокосту, тобто масового знищення євреїв. Нацисти впровадили антисемітичні закони, конфіскували майно євреїв та депортували їх до

концтаборів. До того ж під час окупації нацисти проводили репресії проти політичних опонентів, включаючи комуністів та членів антифашистських організацій. Багато активістів опору були арештовані чи тортуровані. Деякі українці підтримували нацистський режим і співпрацювали з окупантами. Ця колаборація призвела до створення колабораціоністських угруповань, які служили інтересам нацистського режиму.

Незважаючи на тиск та репресії, у цей час існували активні групи опору, які намагалися протистояти нацистському режиму. Українська Повстанська Армія та інші підпільні організації боролися за незалежність України й активно протистояли окупації. Німецька окупація України завершилася у 1944 році, коли Радянська Армія витіснила німецьких загарбників із території країни. У подальшому Україна стала радянською республікою, і після закінчення Другої світової війни наступив радянський період в історії держави.

Отже, завершення німецької окупації в 1944 році призвело до кінця «нового порядку», однак цей період залишив вагомий слід в історії та пам'яті України. Цей період показує важливість збереження демократії, прав людини та запобігання антисемітизму й насильства, які призвели до страшних трагедій під час окупаційного режиму.

Таким чином, дослідження історії повсякденності українського народу в добу німецької окупації є надзвичайно важливою та перспективною сферою досліджень. Цей підхід дає змогу вивчати історію не лише через рамки великих подій та видатних постатей, а й крізь призму щоденного життя звичайних людей. Сприяючи розкриттю соціокультурних та економічних особливостей історичних подій та явищ, даний напрям розкриває невідомі аспекти минулого, збагачуючи наше розуміння суспільного розвитку. Історія повсякденності сприяє глибшому дослідженню того, як жили та пристосовувалися люди в минулому, що може мати важливе значення для сучасності. Такий підхід допомагає визначити коріння та тенденції сучасного суспільства, робить історію доступною та зрозумілою для різних прошарків населення. Тому історія повсякденності виступає не лише як науковий напрям, але і як важливий інструмент для

формування історичної свідомості в суспільстві.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В УЧНІВ 10 КЛАСУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Критичне мислення визначається як здатність систематично аналізувати й оцінювати інформацію, ідеї та ситуації, приймати обґрунтовані рішення та формувати переконливі аргументи. Ця навичка стає ключовою в сучасному світі, насиченому інформацією та різноманітністю поглядів. У даному розділі ми розглянемо ряд ключових аспектів, які безпосередньо стосуються теорії розвитку критичного мислення.

Вагомим чинником є розуміння та застосування критичних понять. Це включає в себе здатність визначати важливі пласти інформації, розрізняти факти від припущень, ідентифікувати аргументи та визначати їхню логічність. Такий підхід допомагає створити основу для об'єктивного аналізу будь-якої проблеми чи ситуації.

Важливим чинником виступають навички аналізу та синтезу інформації. Критичне мислення передбачає здатність розкривати глибинні зв'язки між різними фактами та ідеями, визначати протиріччя та розв'язувати навіть найскладніші завдання завдяки обґрунтованому підходу. Критично мисляча особистість завжди прагне розкрити глибинність та сутність певної ситуації, виходячи за межі очевидного. Ставлення питань є інструментом розширення межі розуміння та допомагає розкрити невидимі аспекти досліджуваної теми.

Аналітичне мислення також передбачає здатність розрізняти правдиву інформацію від маніпуляцій та фальсифікацій. Основою розвитку цього аспекту є критична оцінка джерел.

Загалом, теоретична основа розвитку критичного мислення – це система знань і навичок, які сприяють формуванню обґрунтованих, логічних та креативних думок і суджень. Дана система визначає ефективний інтелектуальний підхід до різноманітних ситуацій, що дозволяє краще зрозуміти світ та приймати правильні рішення.

2.1. Аналіз поняття критичного мислення у контексті шкільних програм і концепції проєкту Нової української школи

Критичне мислення являє собою складний психологічний процес, що передбачає здатність ретельно аналізувати інформацію, робити обґрунтовані висновки, а також критично відноситися до оточуючого світу. У сучасному інформаційному суспільстві вміння критично мислити має величезне значення. Воно допомагає уникати маніпуляцій, а також сприяє виробленню навичок самостійного аналізу та прийняття обґрунтованих рішень.

Тому можна сказати, що критичне мислення – це спосіб пізнання світу через безупинний процес аналізу та самоаналізу, самопізнання і самовдосконалення. Критичне й аналітичне мислення є не тільки наслідком, а й важливим чинником формування системи суджень, оскільки передбачає, що через процес мислення та пізнання світу кожен із нас буде приймати більш виважені рішення.

На сьогодні формування аналітичних умінь та навичок серед молоді є одним із пріоритетів. Адже людина, яка розвивала в собі цей навик, зможе розуміти майбутні запити ринку праці, самостійно оцінювати ситуацію та ухвалювати рішення. Це також стосується й побутових ситуацій. Окрім того, така особа буде краще орієнтуватися в базових демократичних процесах, що відбуваються в суспільстві.

Для осіб, що мислять критично, сприйняття й розуміння інформації вважається скоріше початковим етапом, ніж завершальним моментом навчання. Важливість знань фактів є безсумнівним аспектом. Багато людей мають потребу в конкретних знаннях для успішного виконання щоденних завдань. Однак концепція про існування необхідного набору знань, що нібито адекватно готують учнів до майбутнього, отримує все менше підтримки, особливо в умовах стрімкої трансформації суспільства. Постійно зростаючий обсяг нової інформації поступово стає доступним для кожного, завдяки електронним засобам комунікації, що поширюються в різних сферах. Тому за таких умов школи та

домівки перетворюються на інформаційні центри з можливістю доступу до джерел інформації з усього світу.

Для того, щоб успішно адаптуватися до швидкозмінюючого світу, учні повинні розвивати навички фільтрування інформації, визначення її об'єктивності та взаємозв'язків між різними даними. Вони повинні вміти розуміти, як різноманітна інформація може бути взаємопов'язаною, надавати відповідний контекст новим ідеям і знанням, оцінювати нові відкриття, а також аналізувати актуальну інформацію. Для ефективної обробки даних та використання їх на практиці, учням потрібно володіти аналітичними навичками мислення. Такий підхід дозволить їм критично мислити та вчитися, формуючи глибокі та значущі ідейні твердження, які можна успішно застосовувати у реальному житті. А точніше учні повинні стати такими громадянами, які здатні критично мислити та навчатися.

Формування аналітичних навичок учнів включає сприйняття ідей та аналіз отриманих висновків, піддання інформації сумніву, порівняння її з різними точками зору, розробку обґрунтованої позиції та визначення обґрунтованих доказів. Цей процес є складною творчою інтеграцією ідей і джерел, переосмисленням і перебудовою концепцій та інформації. Критичне мислення є активним та взаємодіючим процесом, що відбувається одночасно на різних рівнях. Доволі часто критичне мислення спрямоване на досягнення конкретної мети, але воно також може бути й творчим процесом, де цілі можуть бути менш чітко визначеними. Хоча зазвичай вважається, що формування аналітичних навичок є більш складним процесом для молодших учнів, проте це не зовсім відповідає дійсності. Молодші школярі також можуть активно залучатися до методик з розвитку критичного мислення, беручи участь у розв'язанні складних завдань та виявляючи високий рівень прийняття рішень.

Закордонні та вітчизняні науковці по-різному трактують значення поняття критичного мислення. Джинні Стіл вважає, що мислення – це процес, подібний до читання, письма, розмови та слухання. До того ж це активний, скоординований і складний процес, який передбачає міркування з якихось

сутнісних питань. Мислення не існує поза контекстом. Тому відокремлення його від загального шкільного навчального плану або щоденного життя є далеко не кращим шляхом опанування критичного мислення [37].

У даному визначенні перше твердження вказує на те, що критичне мислення – це процес, що відбувається у момент взаємодії учнів з інформацією. Друге твердження вказує на те, що критичне мислення – це результат цього процесу. Іншими словами, це момент у мисленні, коли критичний підхід стає вкрай необхідним, а також це активний процес, який може бути або стимульованим, або траплятися спонтанно. Важливо додати, що цей підхід дозволяє учневі контролювати інформацію, піддавати її сумніву, об'єднувати, переробляти, адаптувати або повністю відкидати.

Отже, на основі тверджень Дж. Стілла та К. Мередіт, можна зробити висновок, що критичне мислення є складним ментальним процесом, який розпочинається з обробки інформації та завершується прийняттям рішень. Даний процес може бути впроваджений у навчанні дітей будь-якого віку, проте за умов наявної чітко виробленої системи та послідовності.

На нашу думку, критичний тип мислення застосовується при розв'язанні задач, формуванні висновків, оцінюванні та прийнятті рішень. Цей тип мислення має низку характерних особливостей, з яких можна виокремити контрольованість, обґрунтованість та цілеспрямованість. До того ж кожний учень використовує ті навички, які є необхідними й ефективними в конкретній ситуації та властиві для вирішення певних завдань і проблем. Критичне мислення проявляється у створенні логічних висновків, розробці узгоджених логічних моделей, а також у прийнятті обґрунтованих рішень, особливо в тих випадках, коли необхідно визначити, чи приймати, чи відхилити судження, чи відкласти їх для подальшого розгляду.

Під час аналітичного мислення відбувається процес оцінювання результатів мисленнєвих дій. Тобто цей процес включає аналіз того, як відбувався хід думок, що сприяли формуванню конкретного рішення. Потрібно

додати, що критичне мислення часом ще називають спрямованим мисленням, оскільки воно ставить за мету досягнення бажаного результату.

Саме ж поняття «критичне мислення» розробив у 1956 році Бенджамін Блум. Дослідник дав визначення, що критичне мислення означає мислення вищого рівня. Г. Склярова вважає, що з точки зору філософів, критичне мислення – це вміння логічно мислити та аргументувати. У свою чергу О.В. Тягло назвав його «просунутою сучасною логікою». З точки зору теоретиків літератури, критичне мислення являє собою підхід, за яким тексти розкладаються на складові частини [49, 50].

До ключових складових критичного мислення включають логічне формулювання висновків, обґрунтування власної думки з аргументами та судженнями на основі визначених критеріїв. У сучасному світі аналітичне мислення відповідає основним вимогам ефективної діяльності особистості в інформаційному середовищі. На сьогодні в межах концепції розвиваючого навчання розроблено низку різноманітних технологій, спрямованих на загальний розвиток особистості та покращення її окремих аспектів. Відповідно до цього, однією з таких педагогічних технологій є технологія розвитку аналітичних умінь і навичок.

Концепція критичного мислення виникла у середовищі американських психологів середини минулого сторіччя, тому дуже важливо досліджувати еволюцію даного поняття від його виникнення до наших днів. Критичним називають таке мислення, що допомагає нам відрізнити те, що здається, від істини, а факти від суджень. Канадський професор Ральф Х. Джонсон визначає критичне мислення як особливий вид розумової діяльності, що дозволяє людині винести раціональне судження щодо запропонованої точки зору [7].

Під час дослідження аспектів критичного мислення у контексті освітніх цілей, Р. Енніс вважає, що критичне мислення носить міждисциплінарний характер, тому учні старших класів опановують інтелектуальними вміннями об'єктивних суджень поза конкретною науковою дисципліною. Однак допускається, що потрібно мати певний обсяг знань, перш ніж застосовувати їх

у тій або іншій галузі, підкреслюючи тим самим дедуктивний характер процесу критичного мислення [7].

Однією з особливостей концепції Р. Енніса є включення в її зміст морально-етичного компонента. Він звертає увагу на прагнення критично мислячої людини поважати думку співрозмовника, уміти слухати й чути інших, бути відкритим для діалогу, бути сприйнятливим і прагнути до розуміння чужих почуттів, рівня пізнань і глибини суджень, уникати критичних зауважень, беручи до уваги почуття співрозмовника, ставитися до них з розумінням та симпатією.

Одним із найбільш актуальних визначень критичного мислення є концепція директора Центра критичного мислення й моральної критики в США Р. Пола. Дослідник вважає, що критичне мислення – це міркування про мисленнєві процеси, коли ми міркуємо з метою покращити свої аналітичні навички. При цьому два моменти мають визначальне значення, а саме критичне мислення – це манливе за собою самовдосконалення, і це вдосконалення приходить із навичками використання стандартів коректної оцінки розумового процесу [42].

Схоже розуміння аналітичного мислення в американських дослідженнях дозволяє зробити висновок, що це складне та багатостороннє явище, що не обмежується лише конкретним набором інтелектуальних умінь і навичок, але й передбачає усвідомлення власного мислительного процесу, наявність установок та готовності використовувати ці вміння як у навчальній діяльності, так і в повсякденному житті. Крім того, критичне мислення виступає інструментом розвитку емоційно-моральної сфери особистості. Усе це робить його аналогічним концепції розвиваючого навчання, яке спрямоване на формування та розвиток інтелектуальних та духовних якостей особистості.

Відповідно до думки відомого фахівця з даної проблеми М. Ліпмана, аналітичне мислення являє собою вміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження. Згідно з концепцією дослідника можна визначити шість ключових елементів критичного мислення [20]:

1. Мисленнєвий процес передбачає володіння певними навичками і прийомами, які в сутності створюють перевірену на практиці ефективну методологію опрацювання інформації.

2. Відповідальність передбачає, що певна особа, звертаючись до інших усвідомлює обов'язок надати слухачам чи читачам доводи та приклади відповідно до прийнятих стандартів.

3. Формування об'єктивних суджень як продукт аналітичного мислення означає, що воно спрямоване на мисленнєву діяльність.

4. Критерії – це положення, які бере до уваги критично мисляча особистість.

5. Самокорекція потребує, щоб людина використовувала критичне мислення з метою покращення власних суджень.

6. Критерії допускають альтернативи, що відповідають ситуації.

Отже, коли ми виявляємо цікавість, то використовуємо наукові методи, ставимо перед собою запитання й систематично шукаємо відповіді, аналізуємо причини та наслідки явищ і подій, виражаємо сумніви у загальноприйнятих істинах, формулюємо власну точку зору й аргументовано її відстоюємо ґрунтовними тезами, а також розглядаємо аргументи опонентів та логічно їх осмислюємо, – це все і є виявленням аналітичного мислення.

На думку О. Янчука, критичне мислення – це процес розгляду ідей з багатьох точок зору, відповідно до їх змістових зв'язків, та співставлення їх з різними думками. Тобто це момент у мисленні, коли критичний підхід стає природним шляхом взаємодії з ідеями та інформацією, а також це активний процес, який або стимулюється, або трапляється спонтанно й надає учневі можливість контролювати інформацію, ставити під сумнів, об'єднувати, переробляти, адаптувати або відкидати, висловлювати самостійні оціночні судження, переконливо аргументувати їх [60].

П.П. Блонський визначає критичне мислення як здатність розрізняти можливе від неможливого, виділяти основне в тексті, а також використовувати аргументи для підтвердження чи спростування власних або чужих думок. Нові прояви аналітичних умінь і навичок включають в себе відкритість до нових ідей,

бажання уникнути помилок у власних думках, розрізнення правильних та неправильних підходів, усвідомлення свого невірною розуміння та розрізнення обґрунтованих і необґрунтованих помилок.

Ф. Мінкіна вважає, що сучасна соціальна дійсність ставить перед суспільством безліч проблем. Однак, навіть при аналітичній оцінці подій, яка надається населенням та окремими особами, не завжди виходить приймати адекватні рішення для подолання критичних ситуацій. Критика, яка супроводжується лише негативними висловлюваннями, веде до непродуктивної оцінки реальних обставин. Масова критика в суспільстві не завжди призводить до прийняття належних рішень. Філософи вважають, що більшість проблем походить від неефективності у їх вирішенні, адже необхідно критично оцінювати ситуацію та займатися пошуком раціональних рішень.

Отже, формування аналітичних умінь і навичок серед учнів в навчальному процесі видається особливо важливим, враховуючи завдання, що ставляться перед освітнім закладом у сучасних умовах, а також розвиток сучасного суспільства, яке вимагає більшого акценту на внутрішньому світі особистості.

На думку В. Потьомкіної, аналітичне мислення є дуже важливим не як самостійне явище, а як інструмент для досягнення конкретної мети. Тому використання будь-якого методу повинне завершуватися підтвердженням досягнення поставленої мети. Відзначаючи важливість акценту на досягненні поставленої мети, дослідниця підкреслює, що без постійної уваги до даного аспекту може виникнути ситуація, коли навички і вміння аналітичного мислення трансформуються у звичайне критиканство, що може суттєво ускладнити освітній та виховний процес. Тому даний тип мислення слід розглядати як розвиток здатності до практичної діяльності за допомогою логічних висновків, отриманих на основі аналізу інформації.

Також потрібно звернути увагу на практичну цінність критичного мислення в новітньому інноваційному управлінні. Адже сучасна молода людина для досягнення успіху у своїй професійній діяльності повинна бути готовою до того, що реалії нового часу вимагатимуть від неї, насамперед, саме високої

культури мислення. Воно повинне бути різноплановим, багатоходовим та гнучким. Іншими словами, у сфері конкуренції виграватиме та людина, культура якої є високою, а мислення – високорозвинене, струнке та логічне.

Відомий дослідник С.О. Терно вважає, що критичне мислення передбачає використання когнітивних технік та стратегій, які збільшують імовірність отримання бажаного результату, а точніше мається на увазі мислення, що характеризується контрольованістю, обґрунтованістю та цілеспрямованістю, тобто такий тип мислення використовують для розв'язання задач, формулювання висновків, об'єктивного оцінювання та прийняття рішень. Важко уявити сферу життя, яка б не потребувала від людини здатності ясно мислити. Проте, слід зазначити, що система освіти рідко надає можливість навчитися учням мислити більш продуктивно. Особливо це стосується гуманітарної освіти. Зазвичай навчальні заклади традиційно вимагають, щоб учні виучували, запам'ятовували та відтворювали інформацію [40, 41].

Отже, критичне мислення – це науковий підхід до порівняльного аналізу інформації, який включає узгоджене та обдумане прийняття рішень щодо довіри до будь-яких тверджень. Цей вид мислення передбачає активний пошук та відбір актуальної та важливої інформації із значного потоку даних. Потрібно зазначити, що аналітичне мислення не визначається негативністю або автоматичною критикою. Натомість, воно включає в себе розсудливий аналіз різних підходів до проблеми з метою прийняття обґрунтованих суджень та рішень. Людина, яка володіє критичним мисленням, перевіряє всі твердження, при цьому маючи власну думку, яку може аргументовано висловлювати та захищати.

Видатний вчений О.В. Тягло, поєднуючи критичне мислення з логікою, розглядає його як сучасний розділ «науки мислити» [49], який породжується усвідомленням неспроможності позбутися помилок і хитрощів у теоретичній та практичній діяльності людини. Воно може бути представлене як специфічний різновид рефлексії, що спирається на елементарну логіку і, ймовірно, на відповідні конкретні науки [50].

Таким чином, більш успішними в науковій діяльності та практичній роботі стають учні, які активно формують уміння виявляти суперечності в темах, будують обґрунтовані докази, ефективно знаходять та використовують аргументи й факти для підтримки своїх позицій. Крім того, важливими навичками є уважне слухання контраргументів, ретельне обдумування відповідей, усвідомлення власних помилок і промахів, а також активний пошук шляхів їх виправлення. Зазначена технологія розвитку критичного мислення ґрунтується на використанні когнітивних стратегій, що сприяють досягненню бажаного результату.

Розглянемо наступне визначення аналітичного мислення, яке пропонує професор Д. Клустер. Дослідник стверджує, що інформація є початковою, а не завершальною точкою критичного мислення. У своїй пізнавальній діяльності вчителі та учні, письменники та вчені критично осмислюють кожний новий факт. Щоб започаткувати нову думку, слід опрацювати багато фактів, ідей, текстів, теорій, даних та концепцій, тому що неможливо висувати нові концепції, маючи незначний запас знань.

Бразильський педагог Пауло Фрейре пропонує замінити традиційну освіту на модель проблемного навчання. Замість того, щоб учні бездумно накопичували знання, вони повинні займатися реальними проблемами, узятими з життя. П. Фрейре вважає, що навчання стане більш ефективним, якщо учні самостійно формулюватимуть завдання, враховуючи свій власний життєвий досвід. Його освітня концепція, відома як «вільна педагогіка», акцентує увагу на розвитку особистості та уникненні тиску на учня, що допомагає створити більш сприятливі умови для навчання.

Розв'язання певних проблем викликає природну допитливість і сприяє розвитку аналітичних умінь та навичок. Тому дуже важливо розглядати, які саме проблеми пропонує навчальна програма або конкретна ситуація. Вирішення реальних проблем ґрунтується на інтелектуальній діяльності, яка включає збір даних, аналіз текстів, порівняння різних точок зору та спільні обговорення. Учні визначають сферу проблем, вивчають їх, а також намагаються знайти відповіді

на важливі питання, що їх цікавлять.

Отже, критичне мислення являє собою специфічний вид когнітивної діяльності, що дозволяє учням висувати та аналізувати різноманітні проблеми, проводити дискусії, пропонувати рішення, а також приходити до об'єктивних суджень з різних питань.

Необхідно розглянути ще одне визначення критичного мислення, що подає Річард Пауль і яке, на думку Д.Л. Десятова, є найбільш вдалим на сьогоднішньому етапі усвідомлення суті цього мислення. Річард Пауль пропонує трактувати аналітичне мислення як засіб корекції та ліквідації помилок у процесі власного мислення особистості, яка перебуває у безперервному пошуку. В.Д. Шарко так визначає критичне мислення: «Сприйняття, розуміння, усвідомлення та засвоєння навчальної інформації вимагає активної розумової роботи, у тому числі й критичного мислення. Критичне мислення – це складний процес, що починається з ознайомленням з інформацією, а закінчується прийняттям рішення» [12].

Таким чином, критичне мислення проявляється у здатності учнів самостійно аналізувати інформацію, розпізнавати помилки чи логічні недоліки у твердженнях різних авторів або співрозмовників, аргументувати власні думки та вміло їх змінювати чи відстоювати. Крім того, цей вид мислення виступає як ключовий фактор у розвитку інтелектуальних здібностей учнів, а також у формуванні суспільства з критичною настановою. Уміння аналізувати інформацію, ставити запитання, визначати джерела та оцінювати їхню достовірність стає необхідним у сучасному світі, насиченому різноманітними інформаційними потоками. До того ж таке мислення дозволяє людині розуміти різнобічність поглядів, розвивати толерантність та здатність до діалогу. Воно стимулює творчий підхід до вирішення проблем, сприяє самовдосконаленню та особистісному зростанню. Критично налаштована особистість стає активним учасником суспільного життя, спроможною критично оцінювати різні явища та події. Тому критичне мислення є не тільки інтелектуальною навичкою, але й ключовим елементом для формування свідомого, компетентного та

відповідального громадянина. В освітньому процесі важливо акцентувати увагу на розвитку аналітичного мислення, оскільки воно необхідне для подальшого успішного функціонування особистості в сучасному суспільстві.

За навчальною програмою з історії України для 10 класу в результаті навчально-пізнавальної діяльності після дослідження теми: «Повсякденне життя українського населення в умовах німецького окупаційного режиму 1941-1944 рр.» учні зможуть знати хронологічні межі окупації України нацистами та їх союзниками, дати Акта проголошення Української Держави, роль українців у перемозі над нацистською Німеччиною в роки Другої світової війни. Також учні будуть розуміти зміст таких понять як військовополонені, воєнні злочини, евакуація, країна-агресор, мобілізація, новий порядок, окупаційний режим та оstarбайтери. До того ж вони зможуть оцінити руйнівні наслідки Другої світової війни для України, вплив війни на українську культуру, а також повсякденне життя українців [23].

Згідно з НП учні будуть уміти встановити хронологічну послідовність і синхронізувати події Другої світової війни в Україні та поза її межами, адміністративно-територіальні утворення часів нацистського окупаційного режиму на території України. Вони зможуть пояснити особливості впливу окупаційного режиму на спосіб життя та свідомість населення окупованих територій, а також визначити вплив війни на зміни суспільної свідомості населення України, українські науку, літературу та мистецтво, наслідки Другої світової війни для України, масштаби втрат українського народу в результаті воєнних дій, злочинів тоталітарних імперій – СРСР і Німеччини.

Освітня система в Україні повинна враховувати потреби сучасного ринку праці. На сьогодні одним із ключових освітніх пріоритетів є розвиток умінь випускників оперувати сучасними технологіями та володіти знаннями, що відповідають вимогам інформаційного суспільства. Тому поняття компетентності учнів стає актуальним, виступаючи індикатором готовності випускників до життя та його подальшого особистісного й професійного розвитку.

Компетентнісний підхід досить активно вивчається як у вітчизняному, так і в зарубіжному науково-педагогічному середовищі. Головні теоретичні засади щодо впровадження компетентнісного підходу в освітній галузі розглядаються в наукових працях О. Бондаревської, І. Єрмакова, І. Зимньої, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, Л. Сохань, О. Сухомлинської та А. Хуторського. Окремі аспекти методики формування предметних компетенцій учнів розглядаються в роботах К. Баханова, О. Кучер, І. Родигіної, Г. Фреймана та С. Шишова. Питання стосовно змісту й організації шкільної історичної освіти на базі компетентнісного підходу, а також формування предметно-історичних компетенцій учнів досліджують К. Баханов, Т. Ладиченко, О. Турянська та О. Удод.

У перекладі з латинської мови, компетенція вказує на широкий обсяг питань, в яких особа має глибокі знання. Таким чином, компетентна людина – це та, котра володіє відповідними знаннями та вміннями, що дозволяють робити обґрунтовані висновки щодо конкретної проблематики. З іншого боку, компетентність – це сукупність особистих якостей учня, що сформувалися під час діяльності в певній соціально та особисто значущій галузі.

Сутність даного підходу визначається в орієнтації навчального процесу на розвиток важливих компетенцій учнів, тобто загальних здатностей особистості виконувати певний вид діяльності, що базується на знаннях, навичках та цінностях, набутих за допомогою наполегливого навчання, а також виступає показником успішності. Предметно-історичні компетенції пов'язані зі здатністю відтворювати різні аспекти історичної дійсності, які є об'єктом вивчення даного предмета. Під час вивчення історії як навчального предмета, ідеальним показником є історична свідомість, яка включає в себе усвідомлення часу, простору, дійсності, історичності та ідентичності.

Основні групи компетенцій, необхідних для сучасного життя, визначені у Критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, до яких належать [34]:

- 1) соціальні, які включають готовність брати на себе відповідальність,

активність у прийнятті рішень, участь у суспільному житті, вирішення конфліктів ненасильницьким чином, а також розуміння та підтримку функціонування демократичних інститутів суспільства;

- 2) полікультурні, які передбачають розуміння різноманітності людей, взаємоповагу до їхньої мови, релігії та культури;
- 3) комунікативні, що включають в себе вміння ефективно спілкуватися усно та письмово під час робочого процесу та в житті;
- 4) інформаційні, які виникають із зростанням ролі інформації в сучасному суспільстві та включають оволодіння інформаційними технологіями, вміннями здобувати, критично осмислювати й використовувати різноманітну інформацію;
- 5) саморозвитку та самоосвіти, що пов'язані з постійною потребою та готовністю до навчання як у професійному, так і в особистому та суспільному житті;
- б) компетенції, що реалізуються у прагненні й здатності до раціональної, продуктивної та творчої діяльності.

З роками навчання компетенції учнів, які повинні розвиватися в процесі шкільної історичної освіти, поступово ускладнюються. Результатом навчальної діяльності учнів з історії, на думку О. Пометун та Г. Фреймана, повинні стати такі компетенції [29]:

- 1) хронологічна – передбачає вміння учнів орієнтуватися в історичному часі;
- 2) просторова – передбачає орієнтування учнів в історичному просторі;
- 3) інформаційна – включає вміння учнів працювати з джерелами історичної інформації;
- 4) мовленнєва – передбачає здатність учнів будувати усні та письмові висловлювання щодо історичних подій та явищ;
- 5) логічна – включає аналіз і пояснення історичних фактів, формулювання теоретичних понять, положень і концепцій;
- б) аксіологічна – передбачає здатність формулювати версії й оцінки історичного процесу та розвитку.

Формування цих компетенцій можливе, якщо учні зосереджують свою увагу на конкретних аспектах навчання під час вивчення предмету. Спрямований розвиток хронологічної компетентності учнів передбачає аналіз суспільних явищ у контексті їх розвитку та конкретних історичних умов певного періоду, порівняння історичних подій і явищ із різними етапами історії, а також використання наукової періодизації як інструменту для розуміння історичного процесу.

Розвиток просторової компетентності має базуватися на взаємозв'язку історичних явищ та процесів із географічним положенням країн та природними умовами. Це включає використання карти для визначення причин та наслідків історичних подій і процесів, а також аналіз картографічної інформації для характеристики регіональних особливостей та геополітичних факторів розвитку країн.

Удосконалення інформаційної компетентності учнів буде забезпечений за умов критичного аналізу та оцінки історичних джерел. Вони будуть навчатися виявляти тенденційну інформацію, пояснювати необ'єктивність, а також самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел і відображених фактів, подій та явищ. Також учні зможуть оцінювати, порівнювати та пояснювати факти й явища на підставі інформації, отриманої з різних джерел.

Для розвитку мовленнєвої компетентності на уроках історії, учні повинні вміти розповідати про історичні події та явища, описувати їх, висловлювати усні відгуки на відповіді однокласників, оцінювати свої відповіді, брати активну участь у дискусіях та аргументувати власні позиції. Крім того, вони можуть навчатися складати доповіді, есе чи реферати про події та історичні постаті, створювати різні типи планів, формулювати обґрунтовані питання до історичних текстів. Також важливими є навички надання історичної характеристики подіям, явищам і видатним постатям, створення таблиць та схем, аналіз на їх основі та формулювання відповідей.

Засвоєння логічної компетентності учнів відбувається у процесі аналізу, синтезу та узагальнення історичних даних. Відповідно до цього на уроці доречно

використовувати наукову термінологію, проводити всебічну характеристику історичних осіб, розкривати внутрішні мотиви дій, а також створювати політичні та історичні портрети. Крім того, розвиток цієї компетентності передбачає самостійне визначення учнями сутності, наслідків та значення історичних подій і явищ, здійснення простих досліджень та участь у проєктній роботі.

Для вдосконалення аксіологічної компетентності учням необхідно порівнювати, пояснювати, узагальнювати та критично осмислювати факти й діяльність історичних постатей, використовуючи накопичені знання та свою систему цінностей з урахуванням загальнолюдських та національних ідей. До того ж, важливо виявляти суперечності в позиціях, інтересах, потребах соціальних груп та окремих осіб у контексті їхньої ролі в історичному процесі, розрізняти тенденції та напрями історичного розвитку, оцінювати різні версії та точки зору щодо минулих історичних подій, усвідомлюючи, що частина джерел може бути необ'єктивною.

Дослідивши суть та визначивши основні риси формування предметно-історичних компетенцій учнів, здобутих у результаті їхньої навчальної діяльності, важливо відзначити, що успішна реалізація компетентнісного підходу в українській шкільній освіті потребує чіткого визначення переліку компетентностей у рамках освітніх галузей та конкретних предметів, а також організації структурованого навчального процесу.

Таким чином, період німецької окупаційної доби 1941-1944 років в історії України є доволі трагічним, проте вивчення даного матеріалу дозволяє зрозуміти важливі аспекти того часу. Дослідження цього періоду визначається не лише зовнішніми подіями, але й внутрішніми переживаннями та ставленням людей до складної реальності німецької окупації. Учні мають можливість поглиблено ознайомитися з життям населення у 1941-1944 роках, відчувати біль та труднощі, які переживало суспільство. Дослідження німецької окупаційної доби також допомагає формувати критичне мислення учнів та розвивати їхнє історичне уявлення. Воно сприяє формуванню поваги до героїзму тих, хто протистояв окупантам, та водночас розумінню трагічних наслідків цього періоду. Тому

вивчення німецької окупаційної доби 1941-1944 рр. за навчальною програмою з історії України має велике значення для учнів старших класів, оскільки воно сприяє поглибленню історичних знань та розвитку аналітичного мислення.

Також потрібно додати, що однією з ключових задач сучасної школи є пошук оптимальних методів виховання учнів, котрі володіють навичками аналітичного мислення, вміють чітко висловлювати свої думки, ефективно спілкуватися та приймати відповідальні рішення в різних життєвих ситуаціях. Поступове вдосконалення професійних умінь і навичок, зокрема у формуванні критичного мислення, є гарантією ефективної та успішної роботи з учнями в школі.

Відповідно до реформи загальної середньої освіти, випускники НУШ повинні стати всебічно розвиненими особистостями, здатними до критичного мислення. Адже фахівці, які можуть навчатися протягом усього життя, ставити перед собою цілі та досягати їх, працювати в команді та спілкуватися в багатокультурному середовищі, будуть особливо цінуватися на ринку праці.

Всесвітній економічний форум у Давосі регулярно визначає актуальні навички, необхідні для успішної кар'єри. Нова українська школа має відігравати ключову роль, а саме допомагати молоді стати поінформованими, активними, самостійними та творчими особистостями, здатними адаптуватися до стрімких змін у світі. Формування таких особистостей потребує нових підходів до навчання. Тому оновлення форм і методів організації освітнього процесу в Новій українській школі є одним із головних пріоритетів державної політики в освітній сфері. Важливим завданням НУШ є формування в учнів загальних навичок, включаючи критичне мислення, які можуть бути використані в навчанні будь-якого шкільного предмета чи курсу [25].

Видатний американський філософ Д. Дьюї вважає, що головна мета сучасної освіти полягає не лише в передачі інформації учням, а й в формуванні їхнього аналітичного мислення. Оскільки сучасне суспільство постійно трансформується, освіта має спрямовуватися на формування навичок мислення, які дозволяють адекватно реагувати на нові обставини та розробляти стратегії

для вирішення проблем, які можуть виникнути в майбутньому [13]. Тому розвиток критичного мислення стає надзвичайно важливим в епоху інтенсивних соціокультурних змін, коли необхідно постійно адаптуватися до нових політичних, економічних та інших умов і ефективно розв'язувати завдання, багато з яких не можна передбачити. У цьому контексті важливість критичного мислення для системи освіти в Україні стає вкрай очевидною.

Аналітичне мислення як цілеспрямований мислительний процес надає учням можливість сприймати, аналізувати, систематизувати та оцінювати інформацію, результат діяльності й обирати власну позицію, аргументувати власні думки та вчинки. З педагогічної точки зору критичне мислення становить комплекс мисленнєвих операцій, що характеризується здатністю людини [41]:

- 1) аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел;
- 2) визначати проблеми та ставити питання;
- 3) висувати гіпотези та оцінювати альтернативні варіанти;
- 4) робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати судження.

Дані мисленнєві процеси повинні бути в навчанні, а освітня система має ідеальні умови для цього. Основним завданням педагога є зміна своїх підходів до навчання, сприяння активному навчанню учнів та розвитку їхніх аналітичних вмінь та навичок. Ідеальний баланс полягає в тому, щоб учні не лише запам'ятовували навчальний матеріал, але й ставали активними дослідниками, творцями та приймали обдумані рішення.

Звертаючи увагу на значущість педагогічних інновацій для освіти в Україні, О.І. Пометун визначає наступні специфічні риси навчального процесу, спрямованого на розвиток критичного мислення [29]:

- 1) до навчання включаються вправи, розв'язання яких потребує мислення вищого рівня;
- 2) освітній процес організований як дослідження учнями певної теми, що виконується шляхом інтерактивної взаємодії між ними;
- 3) результатом навчання є вироблення об'єктивних суджень через застосування

до інформації певних прийомів мислення;

- 4) викладання передбачає систематичне оцінювання результатів роботи із використанням зворотного зв'язку «учні-вчитель» на основі навчальної активності класного колективу;
- 5) аналітичне мислення потребує від учнів достатніх навичок оперування доводами та формулювання висновків;
- 6) відповідальність вимагає, щоб учні були залучені до участі в колективному дискурсі, а не прагнули уникнути розв'язання завдань.

Головною метою сучасної історичної освіти є розкриття потенціалу кожного учня та формування особистості, здатної адаптуватися до високотехнологічного світу. Використання методичного матеріалу з розвитку аналітичного мислення під час уроків історії сприяє не лише формуванню предметних знань, але й удосконаленню соціальних компетентностей. Учні повинні навчитися розуміти суть та природу історичних явищ і подій, критично оцінювати інтерпретації історичних процесів відомими істориками, а також висловлювати власні погляди та обґрунтовувати їх. Дуже важливо, щоб вони розвивали власне бачення та здатність аргументовано пояснити свою точку зору.

Формування аналітичних умінь та навичок відбувається поступово. Однак досить важко створити певний алгоритм дій з розвитку критичного мислення учнів. Тому можна виокремити деякі умови, за яких можна залучити учнів старших класів до критичного мислення, а саме:

- 1) учні повинні мати достатньо часу для збору інформації, обробки та способу презентації своїх проєктів;
- 2) учні мають виразити свої власні думки та ідеї;
- 3) учні повинні мати можливість для обміну думок;
- 4) учні мають засвоїти, що дуже важливо вислухати всі думки, щоб мати можливість остаточно сформулювати власну думку з проблеми;
- 5) активна позиція учнів стимулює їх до ефективного вирішення завдань, до прагнення мислити нестандартно й критично, а також чемно поводитися у ході дискусії.

Розвинуті аналітичні вміння та навички сприяють більш ефективному засвоєнню вивченого матеріалу, активізують учнів старших класів під час уроків, збільшують зацікавленість усвідомленням нових знань, трансформують ставлення до навчання та формують атмосферу взаємодовіри та співпраці. Дуже важливо, щоб сучасні учні вміли не лише запам'ятовувати інформацію, а й критично оцінювали її, вивчали та застосовували в повсякденному житті, а також робили обґрунтовані висновки для успішного майбутнього професійного розвитку.

Упровадження технології формування аналітичних вмінь та навичок на уроках історії дає змогу:

- 1) розвивати творчі здібностей учнів;
- 2) формувати оригінальне та креативне мислення, що вчить учнів розв'язувати складні комплексні завдання, відповідати на проблемні запитання, складати й заповнювати різного типу та складності схеми, таблиці тощо;
- 3) підвищувати інтерес до вивчення предмету, що сприяє створенню позитивної атмосфери співпраці вчителя з учнем;
- 4) виховувати особистість з толерантним відношенням до інших.

Освітній процес XXI століття – це формування та виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти й саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для всебічного розв'язання проблем. Формування покоління, яке готове навчатися протягом усього життя і сприяти створенню та розвитку цінностей громадянського суспільства є основним завданням сучасного вчителя. Сучасна освіта орієнтується на розвиток і виховання відповідальних особистостей, які мають здатність до самостійного навчання й розвитку. Вони обізнані з навичками критичного мислення, здатні обробляти й аналізувати різноманітну інформацію, а також використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання завдань.

Таким чином, однією з ключових особливостей НУШ є акцент на компетентнісному підході. Нові стандарти передбачають формування

учнівських компетенцій, зокрема критичного мислення. Учні не лише запам'ятовують фактичну інформацію, але й вивчають, як її аналізувати, порівнювати та використовувати для формулювання власних висновків. Інтерактивні методи навчання, що стали важливою частиною НУШ, також сприяють розвитку критичного мислення на уроках історії. Обговорення, дебати, проєкти та інші форми взаємодії дозволяють учням аналізувати різні точки зору та навчають їх виражати свої думки обґрунтовано.

Важливим компонентом є інтердисциплінарність нового підходу. Адже учні мають змогу сприймати історію не тільки як окремий предмет, але й як частину комплексного розуміння світу. Це допомагає розвивати аналітичні навички та здатність до узагальнення. У новій українській школі велика увага приділяється розвитку критичного мислення через використання додаткових ресурсів, наприклад, інформаційних технологій. Це робить навчання цікавим та актуальним, сприяючи формуванню в учнів навичок критичного аналізу. До того ж завдяки інноваційному підходу НУШ до навчання історії, учні отримують можливість розвивати критичне мислення як ключового елемента свого інтелектуального розвитку. Розуміння минулого через призму критичного аналізу допомагає підготувати учнів до активної участі в сучасному світі та формує в них навички, які стануть невід'ємною частиною їхнього успішного майбутнього.

2.2. Методичне забезпечення та шляхи вдосконалення аналітичних вмінь і навичок учнів 10 класу

Історичне виховання є актуальною технікою для розвитку аналітичних умінь та навичок. Вивчення історичних тем сприяє аналізу учнями різноманітних часових періодів, подій та постатей. Під час даного процесу вони розвивають навички аргументації, критичної оцінки джерел і фактів, а також формують уміння ставити запитання й вирішувати проблеми.

У сучасному світі збільшується значення гуманітарної галузі знань, а також переосмислюється її зміст, зокрема вдосконалюються форми та методи навчального процесу. Нині школа виступає ключовим фактором у формуванні освічених, активних, самостійних та творчих учнів, здатних пристосовуватися до стрімких змін у повсякденному житті. Розвиток такої особистості потребує використання нових підходів до навчального процесу, що відображено в Національній доктрині розвитку освіти як одному з пріоритетних напрямів державної політики в розвитку освіти.

Здатність аналізувати вихідні дані та розрізняти в них важливу та неважливу інформацію є ключовою технікою для успіху учнів у швидкоплинному світі. Також вони повинні зрозуміти, як різні елементи інформації взаємодіють або можуть взаємодіяти між собою. До того ж важливо вміти надавати відповідний контекст новим ідеям та знанням, аналізувати актуальну інформацію, оцінювати та відкидати різноманітну її.

Самостійність є однією з найсуттєвіших рис аналітичного мислення. Кожна особа дотримується певних ідей, оцінок та переконань незалежно від когось іншого, адже ніхто не повинен нав'язувати інші неактуальні ідеї. Наступною характерною рисою є пізнання. Завдяки аналітичним вмінням та навичкам традиційний процес пізнання набуває індивідуальності та стає осмисленим, безперервним і продуктивним. Третя риса полягає в тому, що критичне мислення розпочинається з формулювання питань та розуміння проблем, які потрібно вирішити. Четверта риса є визначальною, адже згідно з

нею аналітичне мислення ґрунтується на переконливій аргументації. Учень, який вміє критично мислити, усвідомлює, що існують різні рішення для однієї й тієї ж проблеми, знаходить їх, обирає найкраще, а також підкріплює його переконливими аргументами, доводячи, що обране рішення є найбільш доцільним у конкретній ситуації.

Робота за цією технологією вимагає часу, уваги й мети, а викладання має бути чітким і зрозумілим. Необхідно виділяти достатньо часу для обміну думками. А методів і прийомів, які застосовуються при критичному мисленні, чимало. Основними етапами уроку за умови використання цих технологій є вступна, основна та підсумкова частини. Тому необхідно розглянути їх більш детально.

Процес дослідження даної методології потребує часу, уваги і цілеспрямованості, а сам процес викладання повинен бути чітким і зрозумілим. Важливо відводити достатньо часу для взаємного обміну думками. Крім того, існує безліч методів і прийомів, які використовуються при формуванні аналітичних вмінь і навичок. Головними структурними елементами уроку при використанні цих технік є вступна, основна та підсумкова частини. Тому дуже важливо більш детально проаналізувати ці етапи.

Під час перших п'яти хвилин відбувається вступна частина уроку, яку також називають викликом. Даний етап проводиться з метою активізації та мотивації навчального процесу. Цей етап передбачає виконання завдань, призначених для того, щоб учні разом із вчителем, пригадали вже здобуті та наявні знання, уявлення та вміння, пов'язані із засвоєним навчальним матеріалом. До того ж проводиться інвентаризація цих знань і уявлень, зосередження уваги на наступній темі, а також створення контексту для дослідження нового навчального матеріалу.

Протягом даного етапу учні повинні засвоїти деякі ключові методи пізнавальної діяльності. При залученні учнів до активного відтворення того, що вони вже знають із засвоєної теми, а також змушені провести ґрунтовний аналіз своїх власних знань та уявлень. Дана діяльність дозволяє їм визначити рівень

своїх знань і вмінь.

Далі потрібно оголосити тему уроку та передбачувані результати, прагнучи, щоб школярі усвідомили свої власні цілі навчання. Після такого початку уроку, слід організувати активну діяльність учнів з дослідження, осмислення матеріалу, пошуку відповідей на раніше поставлені питання, постановки нових запитань та пошуку відповідей на них, що складає основну частину уроку, яка приблизно охоплює тридцять хвилин.

На даному етапі уроку учні:

- 1) осмислюють очікувані результати від уроку;
- 2) намагаються провести навчальне дослідження, а також застосувати його на практиці, виходячи із здобутих умінь, знань та навичок незважаючи на те, чи є вони повноцінними;
- 3) аналізують новий навчальний матеріал;
- 4) виражають нові ідеї з досліджуваної теми;
- 5) осмислюють теоретичні концепції;
- 6) відстежують алгоритм власних досліджень;
- 7) формулюють висновки на основі нового навчального матеріалу;
- 8) пов'язують зміст освітнього процесу з особистими ідеями;
- 9) формують питання на основі змісту навчальної діяльності;
- 10) удосконалюють уміння та навички аналітичного мислення.

До закінчення уроку, коли учні осмислили головну мету теми та розв'язали задачі для розвитку аналітичних вмінь та навичок, розпочинається підсумкова частина уроку, а саме рефлексія. На цьому етапі учні систематизують та узагальнюють головні ідейні компоненти уроку, інтерпретують та застосовують їх, обмінюються думками та виражають своє ставлення до них, оцінюють здобуті знання та навички, а також ставлять додаткові питання. До того ж на даному етапі урок дуже важливо, щоб учні зрозуміли, чого вони навчилися, і як це впливає на їхнє сприйняття та як вони можуть використовувати здобуті знання. Тому цей етап дозволяє учням законспектувати та узагальнити інформацію, засвоїти нові знання з теми, а також сформулювати власне ставлення до

вивченого. Крім того, на даному етапі учні розвивають важливі уміння й навички, такі як узагальнення інформації, вираження складних думок у лаконічній формі, передача емоцій та уявлень в декількох словах, а також свідоме поєднання нового матеріалу із вже дослідженим.

У різноманітності методів ефективної організації активності учнів під час вступної частини уроку рекомендується застосовувати такі підходи, як асоціації, мозковий штурм, кластери, робота в парах, а також "кошик ідей". Відповідно до прийому асоціацій учні можуть по черзі висловлювати свої думки та ідеї до основного питання уроку. Після цього сформульовані асоціації можна представити у вигляді схеми (див. Додаток А).

Ще одним ефективним методом для успішного вирішення завдань у вступній частині уроку є застосування прийому мозковий штурм. Наприклад, даний прийом можна використовувати в колективному форматі. Цей процес розпочинається визначенням чітко сформульованого проблемного питання, яке стимулює учнів висувати різноманітні варіанти відповідей. До того ж учні висувають свої думки та ідеї, пов'язані із запропонованою проблематикою. Абсолютно усі пропозиції учнів заносяться до дошки або записуються на великому аркуші паперу без додаткових коментарів, зауважень чи питань у порядку їх подання (див. Додаток Б). Завершальною стадією даного методу є проведення обговорення та оцінювання висловлених ідей та думок.

Іншим доволі актуальним методом є використання прийому «кошик ідей». Для проведення цієї методики на дошці створюється зображення кошика, в якому учні зможуть записувати все те, що вони вже знають з теми, яка буде досліджуватися. Даний метод проводиться за відповідним алгоритмом. Учням ставиться конкретне питання про те, що вони вже знають щодо певної проблеми. Спочатку абсолютно всі учні самостійно пригадують та конспектують в зошит все те, що вони знають з означеної проблеми. Цей процес являє собою індивідуальний етап роботи. Далі відбувається обмін інформацією в парах або групах, за допомогою яких учні діляться своїми знаннями. Цей процес становить групову роботу. До того ж колективним групам потрібно визначити, де вони

збігаються в ідеях, а де виникають відмінності. Потім кожна з груп по черзі виражає певне положення чи факт, уникаючи повторень. У результаті роботи усі ці відомості у вигляді тез заносяться в "кошик ідей". До того ж сюди записуються факти, ідеї, імена, поняття та проблеми, що пов'язані з досліджуваною темою уроку. Під час заняття ці різноманітні факти та ідеї, проблеми та поняття можуть бути об'єднані в логічні ланцюги. Усі неточності потрібно виправити під час засвоєння нового навчального матеріалу (див. Додаток В).

У ході основної частини уроку, під час засвоєння нового навчального матеріалу, ключовими методами є використання графічних форм для організації навчальної діяльності, читання з маркуванням, групова робота учнів, а також використання «тонких» та «товстих» запитань. Зокрема, слід звернути увагу на ефективність «двосторонніх щоденників». Даний метод дозволяє учням асоціювати зміст підручничого тексту із власними думками та судженнями. Використання «двосторонніх щоденників» може мати місце під час читання тексту під час уроку, але виявляється особливо ефективним при самостійному вивченні навчального матеріалу вдома, коли учні повинні прочитати значний обсяг текстової інформації (див. Додаток Г).

Досить популярним методом графічного зображення змісту робочої діяльності можна виокремити такий вид таблиць, як "концептуальна таблиця". Використання даного прийому стає особливо ефективним тоді, коли потрібно порівняти цілу низку аспектів або питань, використовуючи інформацію з тексту підручника або викладу вчителя. Головна ідея даної технології розвитку аналітичних умінь та навичок полягає в тому, що саме учні формулюють лінії порівняння, тобто характеристики, за якими вони зіставляють різноманітні явища та об'єкти. Визначення категорій для зіставлення може відбуватися на будь-якому етапі читання тексту підручника (див. Додаток Г, Д).

Також потрібно зазначити, що таблицю «товстих» і «тонких» питань можна застосовувати на різному етапі уроку. Під час роботи з таблицею в одну колонку слід занотовувати питання, які передбачають прості відповіді, тоді як в іншій колонці необхідно вказати питання, що потребують аргументованої

грунтовної відповіді. Навичка ставити питання є особливо важливою складовою для кожної особистості з розвинутим аналітичним мисленням, тому використання даного методу може стимулювати учнів формулювати якнайбільше питань.

Час від часу потрібно залучати учнів до створення системи запитань, які включають у себе як відкриті, так і закриті питання. При цьому кожна проблема має свою конкретну мету, спрямовану на розкриття суті висловленої думки іншої особи, проведення дослідження певних подій та явищ, а також знаходження компромісного рішення у проблемному завданні.

Також актуальною методикою викладання на даному етапі уроку є прийом читання зупинками. Цей метод передбачає, що вчитель перед початком коментованого читання повинен визначати ряд питань, які мають активізувати когнітивні функції учнів під час читання підручника. Дані питання можуть утворювати послідовний логічний ланцюг, що дозволяє учням систематично досліджувати розвиток явищ та процесів, що охоплюються у навчальному матеріалі.

Для успішного формування аналітичних умінь та навичок учні повинні засвоїти певну річ, а саме те, що різні текстові інформації містять важливе та неважливе значення. Важлива, або ключова інформація включає в себе основні ідеї та вирази, які несуть основний зміст тексту. Використовуючи їх, можна узагальнити інформацію, полегшуючи її розуміння. Неважлива інформація являє собою вставні слова, засоби зв'язку, лексичні повторення, або неважливі та нецікаві деталі для дослідника. У сучасному житті вкрай необхідно навчитися миттєво та ефективно виокремлювати ключову інформацію серед менш важливої. Формулювання ключових слів є першим кроком у смислового узагальненні тексту та покращенні його сприйняття, до того ж цей навик удосконалюється в результаті виконання практичних задач і вправ.

У процесі проведення уроків доречно використовувати коментоване читання підруничкового тексту, яке передбачає засвоєння нового навчального матеріалу після обговорення конкретного запитання. Під час даного процесу учні

формують навички виокремлювати головне та можуть коротко сформулювати й висловити головну мету тексту. Крім того, дуже важливо ставити проблемне запитання, на яке учні повинні знайти правильну відповідь у момент цитування тексту підручника. Це значно сприяє швидкій обробці матеріалу, забезпечує його осмислення та аналіз.

Дослідження історичної науки виявляється не тільки в засвоєнні нового навчального матеріалу, але й становить довготривалий процес, під час якого учні повинні працювати з різноманітними джерелами. Історичний документ є основною базою для розвитку в учнів навичок критичного аналізу тексту, оцінювання суспільно-політичних процесів, а також формування життєвих, соціальних та інформаційних компетенцій. Робота з документами також визначає початок іншого виду навчальної діяльності учнів старших класів, а точніше дискусії, оскільки оцінка змісту може варіюватися. Значуща роль документальних матеріалів у вивченні історії полягає в тому, щоб надати учням можливість аналізу першоджерел, наблизити їх до минулих подій та реконструювати історичні події і явища.

Найбільш ефективна індивідуальна робота з вивчення джерельної бази розгортається в старших класах. Аналіз первинних письмових джерел допомагає сформувати в учнів різноманітні перспективи на відповідні історичні процеси та події. Здатність співставляти інформацію, створену учасниками, свідками чи коментаторами тогочасних подій, із текстами істориків сприяє утворенню цілісного уявлення про конкретне явище або епоху. Такий підхід до аналізу джерельної бази надає практичного значення урокам з історії, оскільки важливо, щоб учні вміли не лише шукати в історичних документах підтвердження фактів, суджень та припущень, але й інтерпретувати історичну інформацію, що міститься у джерелі.

Рефлексивний процес у діяльності педагога необхідно здійснювати шляхом усного чи письмового опитування. Усна форма рефлексії передбачає розвиток та висловлення учнями власних думок та ідей щодо вивченого матеріалу. Вираження власних думок учнями у формі питань може сприяти

розкриттю та поясненню певних дуже важливих моментів.

Серед усієї різноманітності прийомів усної рефлексії найбільш популярними є діалог, дискусія та «спільний пошук». Для проведення дискусії у будь-якій формі потрібно поставити перед учнями проблемне питання. Проблемні та дискусійні запитання в підручнику з історії України для 10 класу О. Пометун та Н. Гупана наведено в кінці кожного параграфа під рубрикою «Перевірте себе» [27]. Схожі завдання наявні в даному підручнику в тексті параграфів, а також наприкінці розділів. Якщо для проведення рефлексії залишається приблизно п'ять хвилин, то потрібно використати прийом рефлексивної бесіди у вигляді колективного обговорення результатів заняття.

Не беручи до уваги ефективність усної рефлексії, значний штаб педагогів і психологів стверджують, що для розвитку особистості учня надзвичайно цінною є саме письмова рефлексія. Дослідники вирізняють декілька форм письмової рефлексії. Наприклад, можна написати есе. Есе представляє собою невеликий твір, який дозволяє розглянути та проаналізувати відповідну тематичну проблематику. Написання есе спрямоване на залучення уваги учня до власних ідей з конкретної проблеми та розкриття його особистого досвіду в певних суперечностях.

Отже, зростання позицій аналітичного мислення обумовлюється особливостями новітнього періоду, який часто називають епохою інформаційного вибуху. Адже на сьогодні кількість нової та актуальної інформації занадто велика, що вимагає вміння не лише знаходити, але й обдумано аналізувати та фільтрувати інформацію. Також дуже важливо слідкувати за актуальною інформацією та ставити за мету використовувати лише достовірні й об'єктивні дані.

Потрібно зазначити, що надзвичайно важливою характеристикою сучасного суспільства є розповсюдження демократичних цінностей та різноманітних напрямків розвитку демократії. Демократія передбачає необхідність вироблення та обґрунтування в учнів власної позиції, володіння навичками публічного обговорення, вміння виявляти протиріччя та формувати

спільні рішення. У нових умовах важливо бути готовим працювати в команді та проявляти толерантність до різних ідей та поглядів.

Таким чином, історичне виховання є важливим інструментом у формуванні та розвитку критичного мислення в особистості. Сприяючи вивченню минулого, історія надає учням можливість аналізувати події, розуміти причинно-наслідкові зв'язки та розвивати критичний погляд на інформацію. Під час вивчення історії, учні опановують навички аналізу джерел, визначення перспектив та оцінки інформації, що дозволяє їм ставити питання, шукати відповіді та робити власні висновки. Історичне виховання розвиває вміння долати стереотипи та бути об'єктивним у висловлюваннях і судженнях. Крім того, через вивчення історії учні освоюють та розуміють різноманітні культурні та соціальні контексти минулого, що сприяє розвитку толерантності та розумінню різноманітності поглядів. Історичне виховання виявляється не тільки засобом передачі знань про минуле, але і потужним інструментом у розвитку критичного мислення. Уміння аналізувати історичні факти, визначати їхню вагу та значущість допомагає у формуванні обґрунтованих поглядів, роблячи освіту не лише засобом передачі інформації, а й стимулом для розвитку критично налаштованих особистостей.

РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОМПЛЕКСУ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ УЧНІВ 10 КЛАСУ НА ТЕМУ: «ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ 1941-1944 РР.»

Вивчення історії повсякденного життя під час німецької окупації розкриває перед нами не лише фактичні обставини того часу, але й вимагає від учнів застосування критичного мислення для глибшого розуміння подій та їхнього впливу на суспільство.

По-перше, вивчення повсякденності під час окупації примушує учнів розглядати різні аспекти життя, які зазвичай залишаються осторонь. Найбільше це стосується звичайних людей, які, з одного боку, намагалися адаптуватися до нових реалій, а з іншого – відчували тиск окупаційної влади. Критичне мислення допомагає виявляти протиріччя та зміни в системі цінностей суспільства.

По-друге, вивчення повсякдення в умовах окупації спонукає учнів до аналізу інформації з різних джерел. Критичне мислення вимагає не лише засвоєння фактів, але й їх оцінку на предмет об'єктивності та можливих впливів. У цьому контексті, розгляд інформації про життя під час окупації визначає необхідність врахування потенційних викривлень та врахування різних точок зору.

По-третє, вивчення історії повсякдення постає середовищем для розвитку навичок аналізу та порівняння. Адже порівнюючи різні аспекти життя під час окупації, ми маємо можливість визначити зміни та вплив на різні сфери суспільства. Розвиток критичного мислення в даному контексті виражається у здатності розрізняти та оцінювати ці зміни з певного інтелектуального ракурсу.

Загалом, вивчення історії повсякденного життя під час німецької окупації не лише розкриває перед нами минуле, але й впливає на розвиток критичного мислення учнів, що робить їх більш об'єктивними спостерігачами та осмислювачами подій, що оточують нас у сучасному світі.

Вивчення історії повсякденного життя населення під час окупації 1941-

1944 рр. є особливо цікавим інструментом для розвитку критичного мислення учнів. Під час аналізу цього періоду вони змушені враховувати багато факторів, розуміти причинно-наслідкові зв'язки та оцінювати наслідки окупації для повсякденного життя громадян. Такий підхід сприяє активному розвитку аналітичних умінь та навичок учнів старших класів.

Щоб більш детально розкрити даний розділ, ми проаналізували матеріали ряду шкільних підручників за 10 клас, що містять інформацію про повсякденне життя українців в умовах німецької окупації 1941-1944 рр.

Під час німецько-радянської війни територію України було окуповано німецькими військами. Для того, щоб управляти цими землями, їх було поділено на чотири зони. Дистрикт «Галичина», який включав Львівську, Станіславську та Тернопільську області, належав до генерал-губернаторства з центром у Кракові. Ці території були частиною Третьою Рейху. Губернаторство «Трансністрія» було передане під управління Румунії, а саме воно охоплювало Чернівецьку, Одеську й Ізмаїльську області, а також південну Вінниччину та західну Миколаївщину. Частина Сумщини та Чернігівщини, Харківщина й Донбас становили прифронтову зону, перебуваючи при цьому під безпосереднім управлінням німецької військової адміністрації. Більшість українських територій увійшли до рейхскомісаріату «Україна» з центром у Рівному. Даний рейхскомісаріат очолював Еріх Кох.

На захоплених територіях німці встановлювали «новий порядок», тобто окупаційний режим, що передбачав масове знищення населення, економічне пограбування та експлуатацію людських і матеріальних ресурсів. Для управління окупованими територіями гітлерівці створили спеціальне Управління окупованих територій на чолі з Альфредом Розенбергом. Визначальною рисою «нового порядку» був всеосяжний терор. Для його втілення окупанти створили цілу систему каральних органів, до яких належали державна таємна поліція – гестапо, збройні формування служби безпеки та озброєні загони Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини.

Утілення намірів А. Гітлера щодо українських земель як «життєвого

простору» для німців, що передбачав план «Ост», розпочалося влітку 1942 р., коли на Вінниччину переселили понад 10 тис. німців, а українців примусово звідси вивезли. Зважаючи на значний економічний потенціал України, окупаційна влада намагалася використати його сповна. Зокрема, було відновлено діяльність окремих підприємств і шахт та створено систему заготівельних компаній для викачування сільськогосподарської продукції. Також було оголошено трудову повинність, а саме до роботи залучали осіб віком від 14 до 65 років, які працювали по 12-14 годин на добу за мізерну платню чи продовольчий пайок. Щоб викачати з України якомога більше зерна, м'яса, олії, цукру, картоплі та іншого продовольства, німці залишили колгоспи і радгоспи, тільки називали їх по-іншому: громадські збори, загальні двори та державні маєтки. Праця на них мало відрізнялася від рабської. Водночас з українських музеїв, бібліотек, архівів та картинних галерей до Німеччини вивозили культурні цінності.

Якщо розглядати підручник для 10 класу з історії України авторства В.С. Власова та С.В. Кульчицького, то в даній праці використовується значна джерельна база. Також у підручнику наявні схеми, карикатури та плакати, які характеризують тогочасне українське суспільство. Однак особливістю даного підручника є глибока джерельна база, яка містить як статистику, так і свідчення очевидців. Наприклад, у листі керівника Райхсміністерства окупованих східних областей А. Розенберга про вивіз з України сільськогосподарської продукції підприємством «Схід» із продажу сільськогосподарських продуктів і постачання, який був сформований у жовтні 1944 р., наявні такі статистичні дані: «...За цей час його філії заготовили: зерна – 9200000 т, м'яса та м'ясних виробів – 622 000 т, олійних культур – 950000 т, масла – 208000 т, цукру – 400000 т, фуражу – 2 500000 т, картоплі – 3500000 т, насіння – 141000 т, інших сільськогосподарських товарів – 1200000 т, яєць – 107500000 шт.» [6, с. 271].

Цікавим джерелом є звернення генерал-комісара Києва Г. Квітцрау у січні 1942 р.: «Українські чоловіки й жінки! Большевицькі комісари зруйнували ваші фабрики і робочі місця і таким чином позбавили вас платні й хліба. Німеччина

дає вам нагоду для корисної і добре оплачуваної роботи. 28 січня 1942 р. перший транспортний поїзд вирушає до Німеччини. Під час переїзду ви будете добре забезпечені й знайдете добрі житлові умови. Платня також буде доброю; ви будете одержувати гроші за тарифом і за продуктивністю праці. Про ваші родини дбатимуть весь час, поки ви будете працювати в Німеччині...» [6, с. 272].

Отже, у даному підручнику автори використали різноманітну джерельну інформацію, яка розкриває повсякденне життя українського населення в умовах німецької окупації 1941-1944 рр.. Процес аналізу джерел під час уроків з історії всебічно впливає на розвиток аналітичного мислення учнів старших класів.

У підручнику з історії України для 10 класу авторства О.І. Пометун, Н.М. Гупан використовуються спогади та свідчення громадян, що стосуються німецького окупаційного режиму 1941-1944 рр. Також у праці йдеться про те, що нацистська верхівка активно проводила онімечення українських земель. До того ж у даному підручнику наявні різноманітні схематичні дані.

Якщо говорити безпосередньо про повсякденне життя українців, то зі спогадів киянки Зінаїди Зернецької про життя за німецької окупації можемо дізнатися наступне: «Німці виділили населенню по пуду картоплі. А вона вся мерзла. Ми її почистили, натерли, додали борошна, помазали сковороду кусочком сала. Получились деруни, їмо, радіємо... Але інколи й по тижню нічого не було» [27, с. 211].

Автори підручника охарактеризували явище колабораціонізму, що являло собою співробітництво окремих груп населення із загарбниками на окупованих територіях. Крім того, вони дослідили явище Голокосту, адже під час Другої світової війни відбувалося масове знищення німцями євреїв. З приводу даних подій у підручнику містяться деякі ілюстративні джерела, які характеризують ці явища. До того ж автори висвітлили проблеми оstarбайтерів, а точніше осіб, яких вивозили на примусові роботи до Німеччини. Для ефективного засвоєння нового навчального матеріалу автори підручника використали прийом «Перевірте себе» у кінці кожного параграфа.

Отже, у даному підручнику автори використали матеріали конференцій,

свідчення та статті тогочасних газет для характеристики повсякденного життя українського населення в умовах окупації 1941-1944 рр.

У підручнику для 10 класу з історії України авторства О.В. Гісем, О.О. Мартинюк звертається увага на те, що окупаційна влада активно проводила ідеологічну обробку населення у вигляді агітації та пропаганди. Протягом 1941-1944 рр. видавалися 190 газет загальним накладом 1 млн. примірників, діяли радіостанції, кіномережа, пересувний пропагандистський центр – спецбатальйон УЗ тощо. У своїй ідеологічній роботі нацистське командування використовувало факти недавнього минулого, а саме масові злочини сталінського режиму, такі як терор, Голодомор тощо.

Потрібно зазначити, що автори використали значну кількість цікавих фактів для характеристики життя тогочасного українського населення, а також ілюстрації та плакати.

Доволі жорстоке ставлення та зневага до українців та людей інших національностей як до людей нижчого ґатунку були основними амбіціями німецької системи управління. Військовим навіть надавалося право розстрілювати без суду й слідства. У добу німецького окупаційного режиму в містах і селах діяла комендантська година. Повсюдно можна було бачити оголошення: «Тільки для німців», «Українцям вхід заборонено» [8, с. 208].

Отже, у даному підручнику автори охарактеризували ідеологічну обробку населення на окупованих територіях України, важке становище жителів міст, а також розглянули діяльність українських допоміжних управ місцевого управління.

У підручнику з історії України для 10 класу, авторами якого є І.О. Бурнейко, Г.М. Хлібовська, М.Є. Крижановська та О.В. Наумчук детально розкривається культурне життя України в роки Другої світової війни. Якщо розглядати освіту й науку в період окупаційного режиму, то під час війни тисячі українських шкіл окупанти спалили чи пристосували нових потреб, тобто перетворили на склади або переобладнали під госпіталі й казарми.

Більшість закладів, які надавали вищу освіту, було перевезено з України

вглиб СРСР. Там вони відновили свою діяльність. Для радянської влади важливо було зберегти науково-дослідні центри України, тому їх евакуювали одними з перших. Увесь науковий потенціал було спрямовано на задоволення воєнних потреб.

Стосовно літературної сфери та театру, то в період окупації Спілка письменників України була евакуйована в м. Уфа, а приблизно половина її членів пішла на фронт добровольцями. Українські письменники, які залишилися під окупацією, активно долучилися до Руху Опору. Також в евакуації видавалися журнали «Україна», «Українська література». «Перець», книжкові серії «Фронт і тил», «За Вітчизну», де друкували твори українських письменників [4, с. 178].

В окупованому Львові діяв Львівський оперний театр. Очолював колектив Володимир Блавацький, який плідно співпрацював із Йосипом Гірняком, провідним майстром «Березіля». Українські театри, а їх в евакуації налічувалося понад п'ятдесят, створювали фронтові бригади. Найкращі актори піднімали бойовий дух воїнів на передовій.

Мистецтво також відігравало значну роль в період окупації. Воєнні пісні стали особливо популярними у часи важких випробувань. До нашого часу збереглося багато пісень УПА, зокрема «Там, під Львівським замком», «Гей, там далеко на Волині», «Ах, лента за лентою» [4, с. 178]. За походженням повстанські пісні переважно були народними, хоча, безперечно, первісно мали авторів. Варіанти текстів, а часом і нот, збереглися в зошитах вояків і збірниках, укладених ще за часів існування УСС, відтак були видозмінені чи доповнені. Нині ці пісні переспівують сучасні виконавці.

У той період розвивалося документальне кіно. При штабах усіх фронтів було створено спеціальні групи кінооператорів. За роки війни вони відзняли 300 документальних фільмів і кіносюжетів. Зокрема, українець Олександр Довженко зняв кінофільми «Битва за нашу радянську Україну» в 1943 р. та «Перемога на Правобережній Україні» в 1945 р. [4, с. 179].

Отже, у вищезгаданому підручнику яскраво висвітлюється культурна діяльність українського населення в умовах німецької окупації 1941-1944 рр.

Дослідження культурного життя є особливо важливим чинником для розвитку критичного мислення учнів під час уроків з історії.

Таким чином, автори шкільних підручників використовують різні методи та підходи для висвітлення інформації про німецьку окупаційну добу на території України в 1941-1944 роках. Аналіз та порівняння інформації, поданої в підручниках з історії України для 10 класу щодо окупаційного режиму, є надзвичайно важливим для формування об'єктивного уявлення учнів про цей період. Дослідження різних підручників дозволило виявити різноманітність підходів до історичної інтерпретації та відображення подій того часу. Важливо враховувати різні точки зору та наукові підходи, щоб забезпечити учням можливість власного обґрунтованого усвідомлення минулого, що безпосередньо впливає на розвиток критичного мислення. Використання різних історичних джерел у шкільних підручниках з історії України допомагає уникнути однобічного тлумачення подій і фактів. Дослідження та вивчення інформації з підручників про німецький окупаційний режим 1941-1944 років є важливим етапом у формуванні об'єктивного історичного усвідомлення, а також сприяє розвитку критичного погляду та аналітичних навичок учнів.

РОЗДІЛ 4. МОДЕЛЮВАННЯ УРОКУ НА ТЕМУ: «ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК В УМОВАХ НІМЕЦЬКОГО «НОВОГО ПОРЯДКУ»»

Високоякісний урок – це творчий процес, під час якого вчитель та учні, як активні учасники, спільно прагнуть досягти найкращих результатів навчання. У такому контексті розробка та аналіз авторської моделі уроку є важливою складовою професійної діяльності педагога.

Авторська модель уроку являє собою цілеспрямований план, що враховує особливості групи учнів, конкретні виховні та освітні цілі. Першим етапом розробки є визначення тих цілей, які повинні бути чітко спрямовані на розвиток різних аспектів особистості учнів. Розробка авторської моделі включає в себе вибір методів і форм організації навчання, які найбільш ефективно відповідають педагогічним завданням. Це може включати в себе інтерактивні вправи, групову роботу, використання технологій та інші ефективні педагогічні методи.

Під час розробки моделі уроку ми враховували індивідуальні особливості учнів. Адже вчителю важливо створити атмосферу взаєморозуміння та взаємовідносин, де кожен учень відчуває свою важливість та внесок у навчальний процес.

Однак, саме аналіз авторської моделі є ключовим етапом у професійному розвитку педагога. Під час аналізу важливо визначити, наскільки досягнуті виховні та навчальні цілі, як ефективно використані різні методи та форми роботи, чи вдалося дотриматися індивідуального підходу до учнів. Також аналіз допомагає вчителю зрозуміти чи можна було би впровадити нові методи чи інструменти. З цієї точки зору, аналіз авторської моделі є своєрідним механізмом саморефлексії, який сприяє постійному розвитку та вдосконаленню професійної діяльності педагога.

Моделювання авторського уроку становить процес, що вимагає творчості, педагогічної майстерності та розуміння потреб і можливостей учнів. Вона є важливим елементом педагогічного процесу, який сприяє ефективному

навчанню та розвитку критичного мислення кожної особистості.

Для даного розділу було підготовлено авторську модель уроку, план-конспект та презентація якої занесений у додатки (див. Додаток Е, Є). Відповідно до цього плану ми дослідили історію повсякденного життя жінок під час німецького окупаційного режиму в Україні 1941-1944 років за матеріалами фондів Меморіального комплексу «Національний музей історії України у Другій світовій війні». Ці відомості дуже важливі для того, щоб на уроці учитель зміг якісно висвітлити роль жіноцтва в період німецької окупації.

За планом роботи учні мають проаналізувати спогади очевидців згідно з матеріалами фондової колекції за темою «Історія повсякденного життя жінок в окупованому Києві». Спогади відіграють дуже важливу роль в історичному дослідженні. Вони являють собою особисті враження, думки та емоції людей, які пережили певний історичний період чи події. Вони можуть бути записані у вигляді особистих мемуарів, листів, щоденників, аудіо- чи відеозаписів тощо. Спогади дозволяють отримати унікальний погляд на минуле через призму особистого досвіду, а також можуть висвітлити не лише факти й події, але й почуття, переживання та реакції людей на ті чи інші історичні обставини. Спогади є важливим джерелом для істориків, адже допомагають зрозуміти, як жителі того часу сприймали та переживали події, які залишили значний слід в історії.

Спогади стають невід'ємною частиною нашої історії, будучи важливим его-джерелом, яке віддзеркалює та зберігає колективний та особистий досвід. Вони є свідченням минулого, передаючи нам унікальний погляд на події та емоції людей, що пережили той чи інший період історії. Це не просто фрагменти минулого, а складне переплетення подій, почуттів та думок, відтінене особистим досвідом. Особа, яка виражає свої спогади, стає своєрідним часовим містком, який переносить нас у витоки історії через призму власної пам'яті.

Потрібно зазначити, що спогади – це не завжди абсолютна правда. Вони забарвлені особистою точкою зору автора, його емоційним станом та індивідуальним світоглядом. Саме це робить їх важливими для історії. Адже ми

можемо досліджувати та вивчати не лише об'єктивні факти, але і той суб'єктивний світ, в якому існувало людство минулого століття.

Отже, спогади є важливим его-джерелом для істориків, дослідників та всіх, хто прагне розкрити та осмислити минуле. До того ж вони є своєрідним кодом культури, передавачем цінностей та традицій від покоління до покоління. Вони допомагають нам утримувати зв'язок з минулим, формуючи наше сучасне розуміння себе та світу. Цінність спогадів полягає в їхній здатності розшифрувати той код, який робить нас тими, ким ми є.

Протягом тривалого часу уявлення суспільства про німецький окупаційний режим вписувалися в чітко визначені рамки радянської пропаганди, яка підкреслювала, що з моменту приходу Вермахту життя на окупованих територіях ніби зупинилося. Думка про те, що люди не лише мріяли, як під керівництвом Компартії позбутися окупантів, а й намагалися просто вижити, ростити дітей, закохуватися, відвідувати театри, відпочивати на міських пляжах, грати у футбол, була сама по собі крамольною. Проте життя в умовах німецької окупації на території України тривало, і основний тягар повсякденності ліг на плечі жінок, адже переважна більшість чоловічого населення була мобілізована до армії чи евакуйована до тилу.

Не залишаючи рідної домівки, жінки виявилися на чужій території з іншою мовою та законами, на якій не живуть, а виживають. І їм потрібно було прилаштуватися до суворих буднів окупації, знайти роботу, купити продукти, зігріти будинок, уникнути вивезення на примусові роботи до Третього райху, а багатьом потрібно ще й утримувати дітей та німецьких родичів.

Не всі жінки виявилися готовими до суворих буднів окупаційного режиму. І те, з чим їм довелося зіштовхнутися в часи гітлерівського панування, виявилось для них несподіванкою. У ці складні роки жінки переживали нелегкі випробування, під час яких вони не просто вижили, але й не зламалися.

Аналізуючи авторську модель уроку, необхідно виокремити основні моменти. По-перше, учні мають детально розглянути питання про роль українських жінок під час окупаційного режиму в Україні. Для цього їм було

запропоновано провести урок у формі демонстрації творчих проєктів та доповідей.

По-друге, перед тим як перейти до розгляду основної теми, необхідно провести активізацію опорних знань за допомогою опитування, яке безпосередньо стосується подій Другої світової війни 1939-1945 рр.. Актуалізація опорних знань передбачає використання раніше набутих знань учнів, щоб полегшити розуміння нового матеріалу чи вирішення завдань. Даний підхід ґрунтується на ідеї, що новий матеріал краще засвоюється, якщо він безпосередньо пов'язаний із вже існуючими знаннями, досвідом або вміннями та навичками у людини. Актуалізація опорних знань може включати в себе такі елементи, як постановка питань для виявлення здобутих знань, обговорення асоціацій та зв'язків, використання концептуальних карт або діаграм, асоціації із реальним досвідом тощо. Цей процес допомагає створити міцні зв'язки між новим та існуючим матеріалом, що полегшує його засвоєння та застосування.

По-третє, учитель повинен визначити тему, мету і завдання уроку за допомогою вступного слова. На даному етапі уроку вчитель має сформулювати тему і мету, а також визначити завдання, які необхідно розглянути та проаналізувати на уроці. До того ж необхідно поставити проблемне питання уроку, яке згідно з планом-конспектом (див. Додаток Е) звучить так: «З'ясування складної і суперечливої ролі жінок в умовах окупаційного режиму 1941-1944 рр. на території України».

По-четверте, необхідно безпосередньо перейти до вивчення нового матеріалу. На даному етапі уроку вчитель формує процес дослідження та залучає до роботи класний колектив. У свою чергу учні демонструють свої проєкти та доповіді, які вони підготували на основі спогадів, що містяться в матеріалах фондів Меморіального комплексу «Національний музей історії України у Другій світовій війні».

Як джерела інформації учні використали спогади зі щоденника киянки Н. Герасимової з фондів музею. Щоденник, який вела Н. Герасимова, охоплює період з 22 червня 1941 року до 25 липня 1945 року. Автор записувала все, що

чула й бачила в окупованому Києві. Особливо цінною є інформація про ставлення окупованої влади до євреїв, про трагедію Бабиного Яру, про умови життя в роки окупації, а також про загрозу відправки на примусові роботи до Німеччини, про що учні й готували повідомлення.

Також важливим джерелом для висвітлення повсякдення жінок є спогади В. Вітвіцької, які зберігаються у фондах Меморіального комплексу. Із цих спогадів можна простежити нелегку долю української дівчини-сироти в окупованому місті, її ставлення до війни та інших негативних явищ періоду окупації 1941-1944 років.

Наостанок учитель має підвести підсумки уроку та виставити оцінки, а також повідомити домашнє завдання. Цей етап уроку є не менш важливим від інших, адже він дозволяє підсумувати всю інформацію, яка була залучена до вивчення теми. Підведення ґрунтовних висновків дає змогу учням краще систематизувати та засвоїти новий навчальний матеріал. Оцінювання є стимулом для подальшої активної та ефективної роботи класного колективу. А домашнє завдання передбачає повторення та краще засвоєння дослідженого та проаналізованого матеріалу.

Таким чином, модель уроку є важливим інструментом в роботі вчителя, який не лише відображає його підхід до навчання, але й визначає успішність передачі знань та розвитку навичок учнів, зокрема критичного мислення. Аналіз такої моделі дозволяє визначити її сильні та слабкі сторони, виявити можливості для вдосконалення та адаптації до різних умов та потреб учнівського колективу. Дуже важливо продовжувати розробляти та вдосконалювати нові моделі уроків, а також адаптувати їх до сучасних методик із урахуванням індивідуальних особливостей учнів. До того ж вагому роль відіграє системний підхід у плануванні та реалізації уроків, де кожен етап є важливою ланкою для успішного навчання.

Урок, який базується на добре розробленій авторській моделі, стає не лише ефективним засобом передачі інформації, але й стимулює розвиток критичного мислення, творчих здібностей та практичних навичок учнів. Тому вчителю

необхідно постійно самовдосконалюватися, а також вдосконалювати свої підходи до процесу навчання з метою створення найбільш ефективного та стимулюючого навчального середовища для учнів.

ВИСНОВКИ

Формування критичного мислення учнів у процесі вивчення повсякденного життя українців у період німецької окупації 1941-1944 рр. відіграє ключове значення для збереження історичної освіти в Україні та сприяє подальшому вихованню патріотизму серед української молоді. Під час вивчення навчального матеріалу вчителю важливо акцентувати увагу на аналізі інформації щодо об'єктивності джерел, з яких вона надходить. Усе це створює передумови для формування в учнів аналітичних умінь та навичок, а отже, сприяє розвитку критичного мислення. У результаті проведення даного дослідження ми дійшли наступних висновків.

По-перше, такий напрям в історичній науці, як історія повсякденності, є дуже ваговою та перспективною галуззю. Цей підхід дозволяє розглядати історію не лише крізь рамки великих подій та видатних особистостей, але й через призму щоденного життя звичайних людей. Вивчення соціокультурних та економічних аспектів історії відкриває невідомі аспекти минулого, що збагачує наше розуміння суспільного розвитку. Дослідження повсякденності сприяє глибшому розумінню того, як жили та пристосовувалися люди в минулому, що може мати важливе значення для нашого розуміння сучасності. Також цей підхід допомагає виявити коріння та тенденції сучасного суспільства, робить історію доступною для різних верств населення та є важливим інструментом формування історичної свідомості в суспільстві.

По-друге, вивчення повсякденного життя населення у добу німецького «нового порядку» на території України дозволяє розкрити важливі аспекти тогочасних подій та явищ. Дослідження цього історичного етапу включає не лише зовнішні події, але й внутрішні переживання та ставлення людей до складних реалій німецької окупації. Учні мають можливість детально розглянути та проаналізувати повсякденне життя населення протягом 1941-1944 років, відчувати біль і труднощі, які переживало тогочасне суспільство. Дослідження цього періоду, безперечно, сприяє активному формуванню аналітичних умінь та

навичок учнів та розширює їхні історичні уявлення.

Згідно з концептуальним проектом НУШ надається високий пріоритет компетентнісному підходу, і його ключовим аспектом є розвиток критичного мислення. Нові стандарти визначають завдання формування компетенцій учнів, зокрема, здатності не лише запам'ятовувати фактичну інформацію, але й аналізувати, порівнювати та використовувати її для формулювання власних думок і суджень. Інтерактивні методи, що впроваджуються в НУШ, також сприяють формуванню аналітичних умінь та навичок учнів на уроках історії. Дебати, обговорення, проекти та інші форми взаємодії надають учням можливість аналізувати різні точки зору та навчають їх виражати свої думки обґрунтовано. Інтердисциплінарність є ще одним важливим компонентом нового підходу. Адже учні не тільки вивчають історію як окремий предмет, але й розглядають її як частину комплексного розуміння світу. У НУШ значна увага приділяється розвитку критичного мислення за допомогою інформаційних технологій. Це робить процес навчання цікавим та актуальним, сприяючи формуванню учнівських навичок критичного аналізу. Крім того, завдяки інноваційному підходу до навчання історії, учні можуть розвивати аналітичне мислення як ключовий елемент свого інтелектуального зростання. Здатність аналізувати події та явища минулого крізь призму критичного підходу готує їх до активної участі в сучасному світі та формує навички, необхідні для успішного майбутнього.

По-третє, критичне мислення виявляється у здатності особи самостійно аналізувати інформацію, виявляти помилки або логічні недоліки в висловлюваннях різних авторів чи співрозмовників, обґрунтовувати свої думки й готовність змінювати чи відстоювати їх. Це також є ключовим фактором у розвитку інтелектуальних здібностей та формуванні критично налаштованого суспільства. Уміння аналізувати інформацію, ставити запитання, визначати джерела та оцінювати їхню достовірність стає невід'ємною частиною сучасного світу, що переповнений різноманітними фактами. Крім того, такий тип мислення дозволяє розвивати творчий підхід до вирішення проблем, сприяє

самовдосконаленню та особистісному зростанню. Аналітичне мислення є не лише інтелектуальною навичкою, але й ключовим елементом для формування компетентного та відповідального громадянина.

Розвиток критичного мислення особистості тісно пов'язаний з історичним вихованням. Вивчення минулого дозволяє учням аналізувати події, розуміти причинно-наслідкові зв'язки та розвивати об'єктивний погляд на явища та події. Під час вивчення історії, учні формують навички аналізу джерел, визначення різних перспектив та оцінки інформації, що дозволяє їм ставити запитання, знаходити відповіді та робити власні висновки. Розглядаючи історичні події, вони також розвивають уміння долати стереотипи та висловлювати об'єктивні судження. До того ж вивчення історії надає учням можливість освоїти та зрозуміти різноманітні культурні та соціальні контексти минулого, що сприяє розвитку толерантності та розуміння різноманітності поглядів. Тому історичне виховання виступає не лише як засіб передачі інформації про минуле, але й як потужний інструмент у формуванні аналітичних умінь та навичок учнів. Здатність аналізувати історичні факти, визначати їх значущість, сприяє розвитку обґрунтованих поглядів, перетворюючи освіту не лише на засіб передачі нового навчального матеріалу, а й на стимул для формування критично налаштованих особистостей.

По-четверте, автори шкільних підручників застосовують різні методи та підходи для засвоєння учнями інформації про повсякденне життя українців періоду німецької окупації в Україні 1941-1944 рр.. Аналіз та порівняння навчального матеріалу підручників з історії України для 10 класу має вирішальне значення для формування об'єктивного уявлення про цей історичний період. Дослідження різних підручників дозволило виявити різноманітність підходів до історичної інтерпретації тогочасних подій. Важливо враховувати різні точки зору та наукові підходи, щоб забезпечити учням можливість самостійного обґрунтованого розуміння минулого, що безпосередньо впливає на розвиток критичного мислення. Використання різноманітних історичних джерел у шкільних підручниках з історії України допомагає уникнути однобічної

інтерпретації подій і фактів. Дослідження повсякденного життя в епоху німецького «нового порядку» становить важливий етап у формуванні об'єктивного історичного усвідомлення та аналітичних навичок учнів.

По-п'яте, авторська модель уроку є не менш важливим і навіть ключовим інструментом для вчителя, який не лише відображає його підхід до викладання, але й визначає ефективність передачі знань та розвитку навичок учнів, зокрема критичного мислення. Аналіз такої моделі дозволяє ідентифікувати її позитивні та негативні аспекти, розпізнати можливості для вдосконалення та адаптації до різних умов і потреб учнівського колективу. Важливо надалі розробляти та вдосконалювати нові моделі уроків, а також адаптувати їх до сучасних методик з урахуванням індивідуальних особливостей учнів. Більше того, системний підхід у плануванні та реалізації уроків, де кожен етап відіграє ключову роль в успішному навчанні, має визначальне значення. Урок, побудований на добре структурованій авторській моделі, не лише ефективно передає інформацію, але й сприяє розвитку творчих здібностей та практичних навичок учнів. До того ж учитель може вдало поєднувати роботу над предметним матеріалом з розвитком аналітичних умінь та навичок учнів. Однак побудова такого уроку вимагає фундаментальних знань і вмінь від самого вчителя. Адже він має створювати атмосферу позитивної взаємодії учнів, розумітися в тому, які форми й методи навчання ефективніші на певному етапі уроку, а ще, що принципово важливо, самому мислити критично.

Наостанок потрібно зазначити, що розвиток критичного мислення учнів є ключовим елементом сучасної української освіти. Учні, розвиваючи аналітичні навички, стають спроможними аналізувати історичні події, розуміти причини та наслідки, а також формувати власні переконання та оцінки. Дана магістерська робота може слугувати основою для подальших досліджень у галузі вивчення історії повсякденності та формуванні аналітичних здібностей учнів. Адже можливість застосування отриманих результатів у навчальних програмах та методиках вимагає подальшого дослідження та реалізації. До того ж врахування унікальних історичних обставин, таких як німецький окупаційний режим 1941-

1944 рр., у процесі навчання повсякденного життя українців може значно збагатити освітній досвід учнів, розвиваючи їхні вміння та навички в контексті специфічних історичних подій. Усе це демонструє значний та вагомий вплив вивчення історії повсякденного життя на розвиток критичного мислення учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батрун І.В. Технологія розвитку критичного мислення і сучасний освітній процес / І.В. Батрун // Педагогічна майстерня. – 2018. – № 1. – С. 9-16.
2. Боряк О.В. Повсякденне життя сільського населення України в період окупації під час Другої світової війни / О. Боряк // Архіви України. – 2005. – № 1-3 (256). – С. 450-469.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV-XVIII ст. / Ф. Бродель. – К.: Основи. 1995. – Т. 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе. – 543 с.
4. Бурнейко І.О., Хлібовська Г.М., Крижановська М.Є., Паумчук О.В. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / І.О. Бурнейко, Г.М. Хлібовська, М.Є. Крижановська, О.В. Паумчук – Тернопіль: Астон, 2018. – 256 с.
5. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В.С. Власов, С.В. Кульчицький. – Київ: Літера ЛТД, 2018. – 256 с.
6. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В.С. Власов, С.В. Кульчицький. – Київ: Літера ЛТД, 2018. – 304 с.
7. Вукіна Н.В., Дементієвська Н.П. Критичне мислення: як цього навчати. Науково-методичний посібник. – Х.: Видавнича група «Основи»: «Тріада+», 2007. – 112 с.
8. Гісем О.В., Мартинюк О.О. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / О.В. Гісем, О.О. Мартинюк. – Харків: Вид-во «Ранок», 2018. – 240 с.
9. Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напряду / В. Головка // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наук. пр. Вип. 17. К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 87-101.

10. Головка В. Історія повсякденності: історіографія і міждисциплінарні зв'язки // Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С.В. Кульчицький [Кн. 1], ч. 1. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 47-66.
11. Даниленко В.М. Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945-1953 рр.) / В.М. Даниленко / Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. – К.: Інститут історії України НАН України: 2005. – Вип. 9. – С. 3-16.
12. Десятов Д.Л. Практичні аспекти застосування методів критичного мислення на уроці історії / Д.Л. Десятов // Історія в школах України. – 2007. – № 9.
13. Дьюї Дж. Демократія і освіта / Дьюї Дж.; [пер. з англ. М. Олійник]. – Львів: видавництво Літопис, 2003. – 294 с.
14. Заболотна Т.В. Повсякденне життя населення Києва в роки нацистської окупації 1941-1943 рр.: автореф. дис. канд. іст. наук № 07.00.01 / Т.В. Заболотна. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – 20 с.
15. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с. – (Україна крізь віки. – Т. 12).
16. Колінько А.П. Вплив критичного мислення на ефективність навчання учнів / А.П. Колінько // Історія та правознавство. – 2019. – № 7-9. – С. 27-33.
17. Коляструк О.А. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти / О.А. Коляструк. – Х. 2008.
18. Коляструк О.А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / Коляструк О.А. // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 174-184. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2007_1_174.
19. Коляструк О.А. Повсякденність як об'єкт історичного дослідження: окремі методологічні зауваження / О.А. Коляструк // Література та культура Полісся. – 2009. – Вип. 52. – С. 187-196. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2009_52_20.

20. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення / Метью Ліпман // Вісник програм шкільних обмінів. – 2006. – № 27. – С. 17-23.
21. Лякішева А.В. Ретроспективний огляд поняття «критичне мислення» / А. Лякішева, В. Вітюк, І. Кашуб'як // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. – 2019. – Вип. 1. – С. 29-37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2019_1_6.
22. Методика навчання історії в школі / О.І.Пометун, Г.О. Фрейман. – К.: Генеза, 2006. – 328 с.
23. Навчальна програма: «Історія України... 10-11 класи», затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 р. № 698.
24. Нагайко Т.Ю. Повсякденне життя сільського населення в 1941-1945 рр. (на матеріалах центральних областей України): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький. 2009. – 20 с.
25. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
26. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. – Кн. 1, ч. 1-2 / Відп. ред. В.М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 351 с.
27. Пометун О.І., Гупан Н.М. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / О.І. Пометун, Н.М. Гупан. – К.: УОВЦ «Оріон», 2018. – 256 с.
28. Пометун О.І. Критичне мислення як педагогічний феномен / О.І. Пометун // Український педагогічний журнал. 2018. – № 2. – С. 89-98. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2018_2_14.

29. Пометун О.І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії / О.І. Пометун // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2012. – № 1. – С. 3-7.
30. Пометун О.І. Навчаємо мислити критично: посібник для вчителів / за ред. Пометун О.І, Сущенко І.М. Дніпро: Ліра, 2016. – 144 с.
31. Пометун О.І. Основи критичного мислення. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 216 с.
32. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>.
33. Про освіту: Закон України від 16.07.2019 р. № 10-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
34. Система та загальні критерії оцінювання результатів навчання учнів. – 2020. – Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/regulatorna_dijalnist/2020/09/14/Systema%20otsinyuvannya/Proyekt%20nakazu%20MON%20Systema%20otsinyuvannya.pdf
35. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Н.М. Сорочинська, О.О. Гісем. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2018. – 256 с.
36. Стефанюк Г.В. Розвиток історичного і логічного мислення на уроках історії. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: ПНУ, 2018. – 62 с.
37. Стіл Дж., Мередіт К., Темпл Ч. Методична система «Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів» / Посібник I-II. Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення «Інтелект», – К., 1998. – 76 с.
38. Струкевич О.К. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / О.К. Струкевич. – К.: Грамота, 2018. – 240 с.

39. Терно С.О. Історичне мислення: як його розвивати? / С.О. Терно // Історія в школах України. – 2007. – № 5. – С. 8-12.
40. Терно С.О. Критичне мислення: чергова мода чи нагальна проблема / С. Терно // Історія в школах України. – 2007. – № 4. – С. 13-15.
41. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії / С.О. Терно: посібник для вчителя. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. – 70 с.
42. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення: досвід експериментального дослідження // Історія в школах України. – 2007. – № 9-10. – С. 3-11.
43. Терно С.О. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках історії // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 4. – Бердянськ: БДПУ, 2008. – 304 с.
44. Терно С.О. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – 275 с.
45. Терно С.О. Світ критичного мислення: образ та мімікрія / С. Терно // Історія в сучасній школі. – № 7-8. – 2012. – С. 27-39.
46. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метью, Д. Макінстер. – К.: Пляда, 2006. – 220 с.
47. Тісліченко О.А. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії при вивченні діяльності історичних осіб / О.А. Тісліченко // Таврійський вісник освіти. – 2015. – № 3. – С. 230-235. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2015_3_41.
48. Ткаченко В.М. Використання методів і прийомів розвитку в учнів критичного мислення на уроках історії і правознавства. Таврійський вісник освіти. 2016. – № 4. – С. 173-178.
49. Тягло О.В. Критичне мислення: навчальний посібник. – Харків: Вид. група «Основа», 2008. – 189 с.

50. Тягло О.В. Критичне мислення – освітня інновація доби демократично орієнтованих трансформацій суспільства / О.В. Тягло // Вісник програм шкільних обмінів. – 2006. – № 28. – С. 7-10.
51. Тягло О.А. Післямова до статей Метью Ліпмана і Марка Вайнштейна / О.А. Тягло // Вісник програм шкільних обмінів. – 2006. – № 27. – С. 26-27.
52. Удод О.А. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства / О.А. Удод // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. – К. 2004. – Т. 2. – С. 286-313.
53. Удод О.А. Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 – листопад 1943): питання методології та історіографії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зо. наук. пр. / Ін-т історії України НАН України. – К. 2006. – Вип. 15. – С. 384-391.
54. Удод О.А. Про історію повсякденності О.А. Удод // Бористен. – 2000. – № 4. – С. 10.
55. Удод О.А. Психоісторичний підхід до історичних джерел // Вісник Дніпровського університету. Історія та археологія. – 2000. – Вип. 8.
56. Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – Вип. 9 / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. В.М. Даниленко. – К., 2005. – 505 с.
57. Хоменко Н.М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950 – 1960-ті рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Хоменко Н.М.; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2008. – 20 с.
58. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941-1944 / Валентина Шайкан. – К., 2010. – 79 с.
59. Шевченко М.Ю. Жіноцтво в окупованому Києві (за матеріалами фондів Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років») / М.Ю. Шевченко, В.А. Гедз // Архіви України. – 2014. – № 4-5. – С. 256-273. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2014_4-5_24.
60. Янчук О.С. Сучасні методи і прийоми формування критичного мислення першокласників на уроках мислення серед природи // Збірник наукових

праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 4. – Бердянськ: БДПУ, 2008. – 304 с.

ДОДАТКИ

1. **Додаток А.** Приклад використання прийому асоціацій у вигляді схеми
2. **Додаток Б.** Приклад використання прийому «мозковий штурм»
3. **Додаток В.** Приклад використання прийому «кошик ідей»
4. **Додаток Г.** «Двосторонній щоденник»
5. **Додаток І.** Приклад використання прийому «концептуальна таблиця»
6. **Додаток Д.** Приклад використання прийому «концептуальна таблиця»
7. **Додаток Е.** План-конспект уроку на тему: «Повсякденне життя українських жінок в умовах німецького «нового порядку»»
8. **Додаток Є.** Презентація до уроку на тему: «Повсякденне життя українських жінок в умовах німецького «нового порядку»»

Додаток А. Приклад використання прийому асоціацій у вигляді схеми

Додаток Б. Приклад використання прийому «мозковий штурм»

Додаток В. Приклад використання прийому «кошик ідей»

«Новий порядок» - терористичний режим фашистів в окупованих країнах
передбачав

- Режим терору та насильства
- Ліквідацію незалежності та суверенітету поневолених держав
- Ліквідацію демократичних і соціальних здобутків
- Економічну експлуатацію та пограбувань

Додаток Г. «Двосторонній щоденник»

Додаток Г. Приклад використання прийому «концептуальна таблиця»

Окупаційний режим в Україні		
Назва зони окупації	Територія	Центр
Румунська провінція "Трансністрія"	Чернівецька та Ізмаїльська області УРСР, а також землі між Бугом і Дністром, які за німецько-румунським договором від 19 серпня 1941р. передавалися Румунії	Тирасполь, - згодом Одеса
Дискрикт "Галичина"	Львівська, Дрогобицька, Станіславська й Тернопільська області УРСР	Львів
Рейхскомісаріат "Україна"	Більша частина українських земель (окрім прифронтових), Крим, Орловська область Росії, деякі райони Білорусії	Рівне
Прифронтові райони, підпорядковані військовому командуванню	Донбас, Чернігівська, Сумська, Харківська області	

Додаток Д. Приклад використання прийому «концептуальна таблиця»

Нацистський "Новий порядок" на окупованих територіях	
Скасування чинності радянського законодавства, введення німецького кримінального права і судів	Збереження колгоспної системи під новою назвою "общинні господарства" (за винятком західноукраїнських земель)
Запровадження комендантської години	Економічний визиск України (вивезення хліба, продовольства, різне устаткування, культурних цінностей, чорнозему до Німеччини)
Тотальний терор (трагедія Бабиного Яру та ін.; усього в Україні існувало 180 великих концтаборів і 50 гетто)	Дискримінація українського населення
Примусова мобілізація робочої сили до Німеччини (2,5 млн. осіб)	Використання примусової праці місцевого населення тощо

Додаток Е. План-конспект уроку на тему: «Повсякденне життя українських жінок в умовах німецького «нового порядку»»

Тема уроку: Повсякденне життя українських жінок в умовах німецького «нового порядку»

Мета – формувати компетентності:

- предметні – розуміння значення зміни ролі жінки в повсякденному житті в умовах війни через аксіологічну, хронологічну, просторову, логічну, мовленнєву компетенції;
- ключові – прагнення історичної освіченості з метою саморозвитку; комунікативна; інформаційна; загальнокультурна.

Тип уроку: презентація творчих проєктів та доповідей учнів.

Обладнання: проєктор, ноутбук, інтерактивна дошка, підручники, відеоматеріали, настінна карта «Україна в роки Другої світової війни», атласи, презентація.

Основні поняття і терміни: агресія, окупація, голокост, геноцид, колабораціонізм, «Новий світовий порядок», остарбайтер, терор.

Основні дати: 23 серпня 1939 рік – підписання у Москві договору про ненапад «Пакт Ріббентропа-Молотова»; 1 вересня 1939 рік – напад Німеччини на Польщу, початок Другої світової війни; 1941-1943 рік – окупація України гітлерівською Німеччиною та її союзниками; 1944 рік – завершальний етап війни; 2 вересня 1945 рік – підписання Японією акта про капітуляцію та закінчення Другої світової війни.

ХІД УРОКУ

I. Організацій момент

Учитель вітається з учнями та перевіряє їх присутність, а потім пояснює особливості проведення даного уроку.

II. Актуалізація опорних знань

Учитель. Активізацію знань проведемо у формі експрес-опитування.

Питання для опитування:

1. Коли розпочалася Друга світова війна?

2. Скільки країн брало участь у бойових діях?
3. Яка держава зазнала найбільших утрат мирного населення?
4. Яка країна зазнала найбільших втрат солдат порівняно із усім населенням?
5. Коли завершилася Друга світова війна?

III. Визначення теми, мети і завдань

Вступне слово вчителя: «Війни супроводжують людство протягом тисячоліть. Але у ХХ сторіччі війна зазнала найбільш глибоких змін за соціально-політичним змістом, військово-технічним виглядом, характером зброї, масштабами, руйнівністю та впливом на життя суспільства, зокрема, жіноцтва. Тема нашого практичного заняття – Зміна ролі жінки в повсякденному житті в умовах німецького окупаційного режиму на території України. Під час Другої світової війни жінки лікували поранених, йшли в розвідку на рівні з чоловіками, таким чином, змінивши тендерні ролі у суспільстві. Тому проблемне питання уроку звучить так: «З'ясування складної і суперечливої ролі жінок в умовах окупаційного режиму 1941-1944 рр. на території України».

Уже в IV столітті до нашої ери в Афінах і Спарті в грецьких військах воювали жінки. Пізніше вони брали участь у походах Александра Македонського. За нових часів в Англії в 1560-1650 рр. почали формувати шпиталі, у яких служили жінки-солдати. Під час Першої світової війни в Англії жінок уже брали до Королівських військово-повітряних сил, були сформовані Королівський допоміжний корпус та жіночий легіон автотранспорту чисельністю в 100 тисяч осіб. У Німеччині та Франції багато жінок теж почали служити у військових госпіталях і санітарних поїздах.

Під час Другої світової війни світ став свідком жіночого феномена. Адже жінки служили у всіх родах військ уже в багатьох країнах світу, наприклад, в англійській армії – 225 тисяч, в американській – 450-500 тисяч, у німецькій – 500 тисяч. У радянській армії воювало близько мільйона жінок. Вони опанували всі військові спеціальності.

Учитель. Жінка відігравала не останню роль у воєнних подіях. Але, щоб детальніше її розглянути, вам було запропоновано попрацювати над

історичними джерелами та створити презентацію інформаційного проєкту. На основі домашнього завдання ви підготували доповіді, які ми прослухаємо та розберемо на даному уроці.

IV. Вивчення новини

Учитель. Результатом нашого дослідження стане робота у ваших зошитах, де ви розробите схеми та занотуєте інформаційні записи, створені на основі матеріалів, які нададуть доповідачі.

Учень 1. Досить інформативним для відображення повсякдення жінок в окупованому Києві є щоденник киянки Н. Герасимової з фондів музею. Ніна Володимирівна з матір'ю залишилися у своїй комунальній квартирі. У ніч проти 27 вересня 1941 р. окупанти розпочали виганяти з будинків мешканців вулиці Володимирської. У натовпі виселених Ніна познайомилась із подружжям Гринбергів, які мешкали напроти Оперного театру. З ними була і матір чоловіка. Цієї ж ночі Герасимови змогли повернутися додому, запросивши переночувати Гринбергів до себе.

Коли на вулицях міста з'явилося оголошення про збір євреїв поблизу Лук'янівського кладовища, Гринберги вирішили, що є сенс відправити туди Параску Іванівну, матір Пилипа Гнатовича. Вони вірили, що у неї є шанс виїхати з окупованого міста.

Вранці 29 вересня Ніна проводила Параску Іванівну до Золотоворітського скверу. Про трагедію, що трапилася у Бабиному Яру, почули ввечері. До 10 жовтня 1941 р. Гринберги переховувалися у Герасимових. Це не викликало підозри у сусідів, адже Гринберги не були схожі на євреїв. Коли 3 жовтня 1941 р. у місті було оголошено про обов'язкову реєстрацію чоловіків від 15 до 60 років, Пилип Гнатович подав замість паспорта профспілковий квиток, оскільки паспорти втратили з дружиною в метушні, коли відселялися. Ніна Володимирівна подала оголошення в газету, і невдовзі обидва паспорти Гринбергам повернули. 10 жовтня 1941 р. подружжя Гринбергів повернулося в свою квартиру поблизу Оперного театру.

Н. Герасимовій належало пережити довгу зиму в холодній кімнаті, де було

5 градусів тепла. Вона зазнала щоденних недоїдань, працювала у гребінцевій майстерні, ходила пішки до Трипілля, щоб виміняти речі на продукти. Зі спогадів Н. Герасимової: «Смак хліба за два роки забула, картоплю лише у сні бачила. Адже буханка хліба коштувала 200 крб., а я працювала в гребінцевій майстерні й отримувала лише 400 крб. Про те, як я дивом не потрапила в Німеччину, можна цілу книгу написати. Серед київських лікарів зустріла багато добрих людей, які всіляко допомагали мені уникнути відправки в гітлерівське пекло».

Н. Герасимова розділила з рідним містом всі негаразди. Коли йшли бої за визволення Києва, мати та дочка Герасимові жили в селі, а коли повернулися у звільнене місто, то від будинку на Володимирській залишилося лише згарище. 22 лютого 1998 р. постановою Фонду «Пам'ять Бабиного Яру» Ніні Герасимовій та її матері було присвоєно звання «Праведник Бабиного Яру».

Щоденник, який вела Н. Герасимова, охоплює період з 22 червня 1941 р. до 25 липня 1945 р. Автор записувала все, що чула й бачила в окупованому місті, зокрема, детально описує оборону Києва, початковий період окупації та визволення міста Червоною армією, змальовує настрої місцевого населення. У розповіді про дні окупації значну увагу приділяє відношенню “нової влади” до євреїв та розстрілам у Бабиному Яру, оскільки сама зіткнулася з цією трагедією, ретельно розповідає про ціни на продукти харчування на базарах Києва.

Ніна Володимирівна у період окупації постійно перебувала під загрозою бути відправленою на примусові роботи. За її записами можна простежити появу наказів, які стосувалися відправлення жінок на примусові роботи. І в порівнянні з офіційними стає зрозумілим, що повідомлення відповідають дійсності.

Також Н. Герасимова досить детально описує умови свого життя в окупованому місті, а саме як влаштовувалася на роботу, яким чином вдавалося діставати продукти та як важко доводилося зимувати в Києві. 4 березня 1943 р. Ніна Володимирівна, не вдаючись у подробиці, в своїх записах зазначила, що їй вдалося отримати у лікарів, а згодом у представників німецької влади, звільнення від вивезення на примусові роботи.

Учитель. Отже, відповідно до зазначених спогадів Н. Герасимової, ми

можемо дізнатися про ставлення окупованої влади до євреїв, про трагедію Бабиного Яру, про умови життя в роки окупації, а також про загрозу відправки на примусові роботи до Німеччини.

Учень 2. Цінним джерелом для висвітлення повсякдення жінок є спогади В. Вітвицької, які зберігаються у фондах Меморіального комплексу.

Коли розпочалася війна, Валерії Миколаївні було 13 років. Вона відмовилася евакуюватися з родиною мами й покинути свою бабусю. Так вона опинилася в окупованому Києві удвох із хворою бабусею. 16 травня 1942 р. померла бабуся. Щоб вижити, у червні вона пішла працювати на протезний завод. За місячну заробітну плату у 150 крб. можна було один день поїсти, а на заводі щодня в обід безкоштовно давали суп-баланду. Восени 1942 р. її влаштувала сусідка у дитячий тубсанаторій, організований лікарями та вчителями на Звіринці. Тут вона прожила до вересня 1943 р. Близько місяця перебувала у дитячому притулку на вулиці Саксаганського, наприкінці жовтня 1943 р. повернулася у свою квартиру. У листопаді 1943 р. з двома сусідками випадково потрапила на примусові роботи до Німеччини.

Про умови виживання в зайнятому гітлерівцями місті В. Вітвицька згадує: «У нашому шкільному дворі, як з'ясувалося, до війни існувала артіль. Виготовляли там рідке мило. Хома Васильович випадково знайшов у сараї діжку рідкого мила. Це мило дуже виручило узимку 1941-1942 рр. Мило ми розважували по 400 грамів, загортали в аркуш зі шкільних зошитів і я, взявши кілька таких пакуночків, вирушала на базар торгувати. Мило було темно-коричневого кольору, з неприємним запахом, але милилося, і його купували. Конкуrentів у мене не було. Розпродавши мило, поверталася додому, іноді замерзала так, що не могли порахувати гроші, і вдома бабуся відтирала мені руки. Виручкою ділилися з Хомою Васильовичем, а на виручені гроші можна було купити навіть маленький шматочок сала й засмажити суп».

Також згадує Валерія Миколаївна, що доводилося їсти в столиці за гітлерівського господарювання: «Харчувалися в основному мороженою картоплею й цибулею. Картоплю готували у глиняному горщечку в

«голландській» грубці. Шар картоплі і шар цибулі, трохи солі – оце і все. Цибуля забивала запах мороженої картоплі, і її можна було їсти. Правда, від такої їжі запаморочувалася голова і перед очима часто плавали зелені кола. Хліб, по 300 грамів, видавався за картками. Хліб на 70 відсотків був із кукурудзяних качанів з невеликою домішкою ячного борошна, обсипаний зверху просяною лускою. Гіркий на смак, його навіть голодному важко було їсти».

Учитель. Отже, з даних спогадів ми можемо простежити нелегку долю української дівчини-сироти в окупованому місті, її ставлення до війни та інших негативних явищ періоду окупації 1941-1944 рр..

V. Закріплення нового матеріалу

Учитель. На основі представлених спогадів дайте відповідь на запитання: «Як же все-таки змінилася роль жінки в умовах війни?».

VI. Підведення підсумків уроку та виставлення оцінок

Учитель. Льотчиці, танкісти, розвідниці, партизанки, зв'язківці, водійки автомашин та тракторів, телефоністки, кулеметниці, бібліотекарки, кухарки, лікарки та медсестри. Жінки замінили чоловіків на фабриках, заводах і полях. Вони взяли на себе всі далеко не «жіночі» справи, а саме воювали та вбивали, рили окопи, працювали на лісозаготівлях, у шахтах, гасили пожежі, а також вирощували врожаї. А ще вони відправляли рідних на фронт, виходжували поранених, виступали з концертами на передовій і, навіть, у такі важкі часи народжували та навчали дітей. Своїми листами на фронт надихали чоловіків на подвиги й підтримували в них віру в перемогу. Уже в перші дні війни вони замінили чоловіків, що пішли на фронт, захищаючи свою рідну землю від ворогів.

На уроці ми дізналися, що роль жінки змінилася кардинально. Ще раз переконатися у цьому вам допоможе повідомлення учителя зарубіжної літератури.

VII. Повідомлення домашнього завдання

Прочитати §15

Підготуватися до тематичного оцінювання з теми «Друга світова війна».

Додаток Є. Презентація до уроку на тему: «Повсякденне життя українських жінок в умовах німецького «нового порядку»»

Повсякденне життя українських жінок в умовах німецького «нового порядку»

Виконав
студент II курсу магістратури
факультету філології, історії та
політико-юридичних наук
групи СОІ-21 (м)
Чаплай Сергій Олександрович

Трудовий подвиг жінок в тилу

- Війна вимагала колосальних потреб у людях. Саме тому питання про використання праці жінок мало в роки Другої Світової війни виняткове як соціально-економічне так і військово-стратегічне значення.

Участь жінок у виробництві

- Масовий наплив жінок у господарство країни у добу німецької окупації суттєво змінив їх чисельність у виробництві.
- У значних розмірах поповнили жінки ряди робітників вугільної промисловості країни.
- Станом на 1 березня 1942 р. на вугільних шахтах країни працювало 41010 жінок, то, на 1 січня 1943 р. їх кількість зросла до 66063 жінок.

Участь жінок у виробництві

- Радянська влада та соціалістичний режим виробництва забезпечували жінок можливістю активної праці.
- Жінки опанували професії, що до цього були під силу лише чоловікам: в 1939 р. лише у металообробній промисловості працювало близько 50 тис. жінок, 40 тис. – працювало слюсарями, 24 тис. – фрезерувальницями.

Участь жінок у виробництві

- Багато жінок прийшло й у нафтову промисловість країни. За даними шести підприємств нафтової промисловості Сходу, на 1 січня 1941 р. працювало 4692 жінки, чи 29%, а через рік кількість їх зросла до 7002, що становить 48,5% всіх працівників у цій галузі. На окремих ж підприємствах їх чисельність була ще вище.
- Основною вирішальною силою в роки війни у харчовій, м'ясомолочній та рибній промисловості країни також були жінки. Вони забезпечували фронт усіма необхідними продуктами.

Участь жінок у виробництві

